

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА-МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

Кўлёзма ҳуқуқида

УДК: 336.72

МУСАБОВЕВ ЗАЙНИДДИН ФАХРИДДИН ЎҒЛИ

**АВТОТРАНСПОРТ СУҒУРТАСИНИ ТАШКИЛ
ҚИЛИШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ**

Мутахассислик: 5A231201 – “Суғурта иши”

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий раҳбар:

и.ф.н. доц. И.К.Очилов

ТОШКЕНТ-2015

Магистрлик диссертация иши “Суғурта иши” кафедрасида дастлабки
ҳимоядан ўтган.

Илмий раҳбар

И.Очилов

Кафедра мудири

и.ф.н., доц. И.Очилов

Магистратура бўлими бошлиғи

и.ф.н., доцент У.Ортиқов

МУНДАРИЖА		
	Кириш.....	3
I боб	Автотранспорт суғуртасининг моҳияти ва назарий-ташкилий асослари.....	9
1.1	Суғурта муносабатларида автотранспорт суғуртасининг рисклари ва уни бошқаришнинг назарий асослари.....	9
1.2	Жаҳон суғурта бозорида автотранспорт суғуртасининг ташкил этилиши ва унинг турлари.....	24
	I боб бўйича хулоса.....	32
II боб	Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт воситаларини суғурталаш амалиётининг ҳозирги ҳолати.....	34
2.1	Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт воситаларини суғурталашнинг асосий шартлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари.....	34
2.2	Ўзбекистон суғурта бозорида транспорт воситаси эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғуртасининг ҳозирги ҳолати ва унинг таҳлили.....	52
	II боб бўйича хулоса.....	61
III боб	Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт суғуртасини такомиллаштириш йўллари.....	63
3.1	Автотранспорт суғуртаси бўйича хорижий давлатлар тажрибаси ва уни Ўзбекистонда тадбиқ этиш масалалари.....	63
3.2	Автотранспорт суғуртасини такомиллаштириш йўллари.....	70
	III боб бўйича хулоса.....	78
	Хулоса.....	80
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	84

Кириш

Магистрлик диссертацияси мавзусининг асосланиши ва унинг долзарблиги. Мамлакат иқтисодиётининг ривожланиши ва халқимиз ҳаёти фаровонлигини янада яхшиланиши йўлида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатларининг самарадорлиги республикамиз автомобил саноатини ривожланиши, транспорт воситаларини кескин кўпайиши билан чамбарчас боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2014-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида “Мустақиллик йилларида аҳолининг телевизорлар билан, айниқса, мутлақо янги авлод телевизорлари – плазма экранли рангли телевизорлар билан таъминланиши 1,6 баробар, енгил автомобиллар билан таъминланиши 3,5-марта ошгани ҳам оилаларимизнинг фаровонлиги юксалиб бораётганининг яққол тасдиғидир. Бугунги кунда деярли ҳар икки оиладан бири шахсий транспорт воситасига эга ва бу машиналар айнан юртимизда ишлаб чиқарилгани барчамизга мамнуният ва ғурур бағишлайди... ..автомобиллар ва технологик ускуналарни таъмирлаш ва уларга хизмат кўрсатиш каби замонавий юқори технологиялар асосидаги хизмат турлари аҳоли ўртасида тобора оммалашиб бормоқда” деб авторанспорт соҳасидаги ривожланишни алоҳида таъкидлаб ўтдилар¹

Албатта, буларнинг ҳаммаси халқимизнинг турмуш даражасини янада яхшилаш, аҳолининг автомобил транспорти воситаларига бўлган эҳтиёжини тўлароқ қондиришга қаратилганлиги билан эътиборга моликдир.

Авторанспорт воситалари юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулкига ҳамда фуқароларнинг ҳаётига хавф солувчи манбалардан бири ҳисобланади. Автотранспорт воситалари иштирокида йўл-транспорт

¹ Каримов И. 2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизатсия ва диверсификатсия жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. //Халқ сўзи, 2015 йил 17 январь.

ходисалари ва уларнинг оқибати мамлакат иқтисодиётига ва жамиятнинг маънавий ҳаётига жуда катта зарар етказилаётганлиги сабабли уларнинг олдини олиш давлатимиз олдида турган муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Автотранспорт воситаларига йўл-транспорт ҳодисаларидан ташқари, турли кўринишдаги табиий офатлар, ёнғин, транспорт воситасини ўғирлаш ва олиб қочиш ҳамда бошқа нохуш ҳолатлар рўй бериши натижасида транспорт воситаси эгаси жиддий моддий ва маънавий зиён кўради. Мазкур зиённинг ўрнини қоплашда суғурта механизмидан фойдаланиш орқали унинг самарадорлигини таъминлаш зарур. Мустақиллик йиллари Ўзбекистонда автомобил транспорти воситаларини суғурта йўли билан ҳимояланишини таъминлаш мақсадида катта ишлар амалга оширилди. Жумладан, мазкур суғуртанинг шартлари, тариф ставкалари такомиллаштирилди. Суғурта компаниялари ўртасида автосуғурта бўйича рақобат муҳити кенгайди. Бу ўз навбатида, автотранспорт суғуртасидан фойдаланувчилар сонининг кўпайишига ва аҳоли ўртасида бу суғурта хизматининг нуфузини ошишига олиб келди.

Шундай бўлишига қарамай, бугунги хизмат кўрсатиш соҳасида ўзгаришлар республикамызда автомобил транспорти воситаларини комплекс суғурталаш бўйича ишларни, тариф ставкаларини белгилаш ва риксларни аниқ баҳолаш механизмини, суғурталаш технологияларини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Юқорида қайд этилган муаммоларнинг мавжудлиги танланган магистрлик диссертацияси мавзусининг долзарблигини изоҳлайди.

Тадқиқот объекти ва предмети. Суғурта бозорида фаолият кўрсатаётган суғурта компаниялари томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг автотранспорт воситаларини суғурталаш бўйича муносабатлари диссертация ишининг объектини ташкил этади. Ўзбекистон суғурта бозоридаги аҳоли ва юридик шахсларнинг автотранспорт воситаларини суғурталаш бўйича суғурта ташкилотлари ва

суғурталанувчилар ўртасида юзага келадиган иқтисодий, молиявий ва ҳуқуқий муносабатлар мазкур диссертациянинг предмети ҳисобланади.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари. Иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттиришда Ўзбекистонда суғурта бозорининг хизматларини, жумладан автотранспорт воситаларини суғурталашнинг ҳозирги ҳолатини танқидий ўрганиш, суғурталаш жараёнларини илмий жиҳатдан тадқиқ этиб, мазкур илмий хулосалар асосида такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш диссертация ишининг мақсади ҳисобланади.

Тадқиқот иши олдида қўйилган мақсадга эришиш учун ушбу ишда қуйидаги вазифаларни ҳал этиш назарда тутилган:

- автотранспорт суғуртасининг мазмун-моҳиятини ва зарурлигини илмий-назарий асослаш;
- автотранспорт суғуртасини ташкил этиш хусусиятлари ёритиш ва турларини тавсифлаш;
- Ўзбекистонда суғурта бозоридаги автотранспорт воситаларини суғурталашнинг асосий шартларини таҳлил қилиш ва ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш;
- транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тартибини ўрганиш ва таҳлилини амалга ошириш;
- хорижий давлатлар автотранспорт воситаларини суғурталаш бўйича тажрибасини ўрганиш ва унинг айрим жиҳатларини Ўзбекистон суғурта амалиётида жорий этиш;
- автотранспорт воситаларини суғурталашни истиқболда ривожлантириш ва айрим жиҳатларини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш

Тадқиқотнинг илмий янгилиги.

Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт суғуртасининг зарурлиги илмий-назарий жиҳатдан асосланади;

- автотранспорт суғуртасининг ўзига хос хусусиятлари ёритилди ва уни ташкил этиш турлари тавсифланди;
- автотранспорт воситаларини суғурталашнинг амалдаги қоидалари ва шартноманинг асосий шартларини тадқиқ қилинди;
- “ALFA INVEST” суғурта компанияси томонидан автотранспорт суғуртаси доирасида рискларнинг турлари ўрганилди ва уларни такомиллаштири юзасидан таклифлар берилди;
- “ALFA INVEST” суғурта компанияси маълумотлари асосида транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тартиби таҳлил қилинди ва уни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди;
- автотранспорт воситаларини суғурталашни истиқболда ривожлантириш ва айрим жиҳатларини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш

Тадқиқотнинг асосий масалалари ва фаразлари сифатида Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт суғуртасининг турларини кўпайтириш ва хизматларининг сифатини яхшилаш натижасида автотранспортларни суғурталаш бўйича кўрсаткичлар кескин ошади, деган илмий фараз қабул қилинган.

Тадқиқот мавзуси бўйича адабиётлар шархи. Суғурта ва автотранспорт суғуртасининг ўзига хос хусусиятлари қатор иқтисодчи олим ва мутахассислар томонидан ўрганилган. Масалан, и.ф.д., проф. Собиров Ҳ.Р., Икрамов О.Г., Халимов И.З., и.ф.д., проф.Иминов Т.К., и.ф.д., проф. Ш.Б.Имомов, и.ф.н. Умаров С.А., и.ф.н., доц. Шеннаев Х.М., доц. Баймуратов Т.М. каби мамлакатимиз олим ва мутахассисларининг илмий-назарий ишларида автотранспорт суғуртасини такомиллаштиришнинг айрим масалалари илмий жиҳатдан тадқиқ этилган.

Аммо, Ўзбекистонда автотранспорт суғуртасининг шартлари, айниқса юридик ва жисмоний шахсларга тегишли автотранспорт воситаларини суғурталашнинг яхлит тизим шаклида етарли даражада ўрганилмаган ва бу ҳолат, бизнинг фикримизча, мазкур мавзуни илмий нуқтаи назардан ўрганиш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатади.

Тадқиқотда қўлланилган методиканинг тавсифи; Тадқиқот ишида рақамларни гуруҳлаш асосида маълумотларни қайта ишлашнинг статистик усули, кузатиш, гуруҳлаш, умумлаштириш, қиёсий, динамик таққослама таҳлил этиш, тизимли баҳолаш, мантикий таҳлил ва илмий кетма-кетликни таъминлаш усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти; Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, диссертация иш доирасида амалга оширилган таҳлиллар якунлари асосида ишлаб чиқилган хулоса ва таклифлар мамлакат суғурта бозорини, яъни аҳолини ижтимоий ҳимоялашда автотранспорт суғуртасининг турлари бўйича йўл-транспорт ҳодисаси, учинчи шахсларнинг автотранспорт воситасини олиб қочишдан ташқари, ноқонуний ҳаракатлари, фуқаролик жавобгарлигининг ролини оширишга қаратилган ислохотлар ўтказишда илмий-назарий асос сифатида хизмат қилади. Диссертациянинг илмий таклиф ва амалий тавсиялари республикамиз суғурта ташкилотлари фаолияти ва суғурта хизматлари комплекс ривожлантирилишига қаратилган ҳукуматнинг мақсадли дастурлари, чора-тадбирлар тизими ишлаб чиқилишида қўлланилиши мумкинлиги билан белгиланади. Диссертация материалларидан олий ўқув юртларида «Суғурта назарияси», «Суғурта иши», фанлари ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитиш жараёнида манба сифатида фойдаланиш мумкин.

Иш тузилмасининг тавсифи. Мазкур диссертация ишининг таркибан кириш, уч боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, 4 та жадвал, 9 та расмдан иборат. Ишнинг кириш қисмида танланган мавзунинг долзарблиги асосланган ҳамда диссертациянинг

олдига қўйилган мақсад ва вазифалар келтирилган. Биринчи бобда автотранспорт суғуртасини амалга ошириш зарурлиги ва ташкилий-методологик асослари ёритилган. Бу бобда автомобил транспортини суғурталашнинг моҳияти ва зарурлиги илмий жиҳатдан асосланган. Иккинчи бобда Ўзбекистонда суғурта бозорида автотранспорт суғуртасини амалга оширишнинг ҳозирги ҳолати, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси тенденциялари таҳлил қилинган. Учинчи бобда автотранспорт суғуртаси бўйича хорижий давлатлар тажрибаси таққослаб ўрганилган ва унинг бизга мос жиҳатларини мамлакатимиз суғурта амалиётида қўллаш бўйича таклифлар билдирилган. Хулоса қисмида диссертация ишини ёзиш жараёнида шакллантирилган хулосалар ва ишлаб чиқилган таклифлар ўрин олган.

Ишнинг умумий ҳажми 90 бетдан иборат.

I Боб. Автотранспорт суғуртасининг моҳияти ва назарий-ташкилий асослари

1.1. Суғурта муносабатларида автотранспорт суғуртасининг рисклари ва уни бошқаришнинг назарий асослари.

Ўзбекистон иқтисодиётининг барқарор ривожланиши ҳамда халқимиз ҳаёти фаровонлигини янада яхшиланиши йўлида амалга оширилаётган саноат-ҳаракатларнинг самарадорлиги республикамиз автомобил саноатини ривожланиши, транспорт воситаларини кескин кўпайиши билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2014-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йўналишлари ва 2015-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида таъкидлаб, «...йўл-транспорт инфратузилмасини тараққий эттириш саноатни жадал ривожлантириш ва унинг салоҳиятини оширишга хизмат қилмоқда. 2014-йилда умумий фойдаланиш учун мўлжалланган 540 километр автомобил йўлини қуриш ва реконструкция қилиш ишлари якунланди. 116 километрдан иборат икки полосали йўл кенгайтирилиб, тўрт полосали қилиб қайта қурилди, бу эса ўз навбатида ушбу йўлларда қатновни 3 баробар ошириш имконини бери»² деб, келажакда автотранспорт воситаларининг сони янада ортишини маълум қилди. Замонавий талаблар даражасидаги техник кўрсаткичларга эга ва тезлик хусусиятлари юқори бўлган транспорт воситаларининг сони ва йўлларда ҳаракат жадаллиги йил сайин ўсиб бормоқда.

Маълумки, барча турдаги транспорт воситалари, айниқса автомобил транспорти воситалари юқори хавфни келтириб чиқарувчи асосий манбалардан бири ҳисобланади. Автотранспорт воситаларининг ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш, йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиш,

² Каримов И. 2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизатсия ва диверсификатсия жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир.//Халқ сўзи, 2015 йил 17 январь.

фуқароларимизнинг ҳаёти ва соғлигини, мол-мулкларини ҳимоя қилиш юзасидан самарали тадбирларни амалга ошириш зарур. Чунки, содир этилаётган ҳодисаларнинг оқибатларига уларни юзага келиши шарт-шароитларига натижаларига эътиборни кучайтириш лозимлигини тақозо қилади. Маълумотларга кўра, ер юзида йўл-транспорт ҳодисалари оқибатларида йилига 1,5 миллионга яқин киши ҳалок бўлмоқда, жароҳатланганлар сони эса бундан 20-30 марта кўпдир.

Бунинг оқибатида улардан кўрилаётган зарар эса мамлакатлар миллий даромадининг қарийиб 2-4 фоизини ташкил этади. Йўл-транспорт ҳодисалари ва уларнинг оқибати мамлакат иқтисодиётига ва жамиятнинг маънавий ҳаётига жуда катта зарар етказилаётганлиги сабабли, уларнинг олдини олиш ва суғурта орқали ижтимоий ҳимоя қилиш давлатимиз олдида турган муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти тизими ривожланиб борар экан жамият фаолиятининг барча соҳалари кўрсаткичларига, айниқса, иқтисодий муносабатларда иқтисодиётнинг муҳим элементлардан бири суғуртага эҳтиёж ошиб боради. Суғурта фуқаролар, ташкилотлар ва давлатнинг мулкӣ манфаатларини ҳар хил табиий, техник ҳамда турли хилдаги таваккалчиликлардан ҳимоя қилишини бюджетдан маблағ талаб қилмай таъминлайдиган механизмдир.

Табиий офатлар, авариялар ва бошқа фавқулотда рўй берадиган ҳодисалар инсон онгига боғлиқ бўлмаган ҳолда юз беради. Илмий нуқтаи-назардан қараганда, ҳар бир мулк эгаси ўз мол-мулкни қисман зарарланиши ёки бутунлай йўқотилиши оқибатида кўриладиган зарарларни қопланишидан манфаатдор эканлигини кўриш мумкин.

Қадим замонлардан фуқаролар ўртасида кўрилган зарарни қоплаш мақсадида мулк эгаларига тегишли мол-мулкларни бирлаштириш ва зарарни бирлашма аъзолари ўртасида бўлиш фикри туғилган. Ушбу бирлашма қатнашчилари қанчалик кўп бўлса, зарар кўрган томонга

тўланиши керак бўлган қоплама учун ажратиладиган маблағ улуши шунча кам бўлган.

Тарихдан маълумки, агарда ҳар бир мулк эгаси эҳтимоли мавжуд бўлган зарарни қоплаш мақсадида захирада унинг айланма маблағларига тенг миқдорда моддий бойликларни ушлаб туришга мажбур бўлганлар. Шу сабабли хайрихоҳ шахсларни зарарни биргаликда қоплаш мақсадида бирлашмага бирлаштириш ғояси юзага келган.

Суғурта узоқ тарихга бориб тақалади. Милоддан анча олдин ҳукмронлик қилган Бобил подшоси Ҳаммураппи жорий қилган қоидада йирик савдо колониялари жамоаси узоқ сафарга чиққанда талофат кўрса, қароқчиларга таланса, кўрилган зарарни жамоа аъзолари ўртасида баробар тақсимлаш йўли билан қоплаш кўзда тутилган, шу орқали ҳамкорликда ёрдам уюштирилган.

Кўзда тутилган бу қоида суғурта фонди ташкил қилинганига қадар келиб чиққан. Тўсатдан юз берган ҳодисалар қароқчилар ҳужуми, бетоб бўлиб қолиш ва ҳоказолар натижасида пайдо бўлган зарарларни қоплаш усули бир мамлакатда ўрганилиб, иккинчи мамлакат савдогарлари жамоаларида ҳам қўлланилган. У Марказий Осиё шаҳарлари бўйлаб кенг тарқаб савдо алоқаларини амалга оширувчиларга ҳам қулайлик туғдирган. Кейинчалик бу қоида ривожланиб қарвонлар сафарга отлана бошлаганларида суғурта фондини шакллантириш русум бўла бошлаган. Аҳолини муҳтож табақаларига ёрдам бериш шариат қонунларида ҳам кўзда тутилган. Кейинчалик унинг ўрнига садақа ҳисобидан фонд ташкил қилиниб, ёрдам уюштирилган. Демак, дастлаб суғурта фонди закот ва садақа сифатида шаклланган, маҳалла ва қишлоқларда табиий офат, бахтсиз ҳодиса, талофат юз берганда жамоатчилик йўли билан моддий ёрдам уюштирилган, ҳашар ташкил қилинган, жабрланганларга пул йиғиб берилган³.

³ “Суғурта: 100 савол ва жавоб” Ҳ.Собиров. Тошкент – “Меҳнат”-1998, 20-21 бетлар.

Суғурта тушунчаси юзага келиши билан инсоният жамиятларининг барча тизимларида мавжуд бўлган табиий офатлар, ёнгинлар, ер кимирашлари, қорамоллар ўлиши, авариялар ва бошқа ҳодисалардан мулк эгасининг кўрган зарарларини қоплаб беришнинг энг самарали усули бўлиб ҳисобланган.

«Суғурта деганда юридик ёки фуқаролар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда ушбу шахсларга суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш йўли билан уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш тушунилади»⁴.

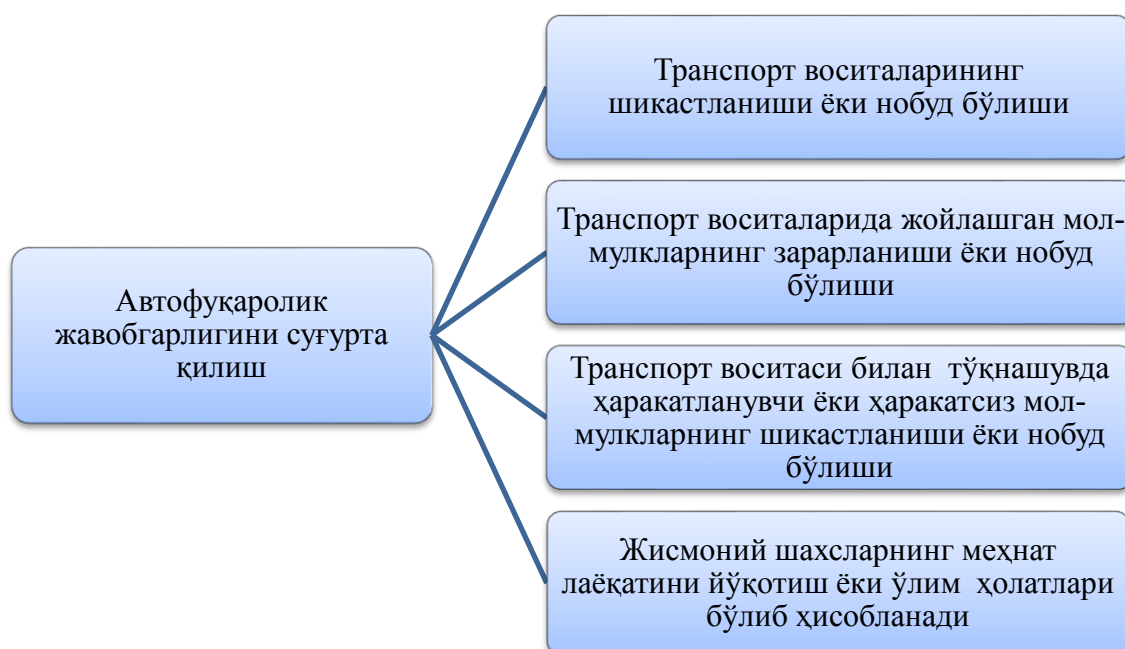
Жисмоний шахсларнинг мол-мулкани, соғлиги ва даромадларини йўқотиш, суғурта рисклари ва уларни олдини олиш чора-тадбирлари, барча фуқароларнинг мол-мулки ва даромадларини суғурта ҳимоясига олиш – суғуртанинг иқтисодий моҳиятини белгилаб беради. Кўп асрлик суғурта тарихи шуни исботлаб бердики, суғурта фаолияти иқтисодиётга ижобий таъсир этувчи энг муҳим омиллардан биридир. Бундан ташқари суғурта ташкилотлари томонидан шундай фаолият амалга ошириладики, бу суғурта ҳодисасини олдини олиш ишларидир. Олдини олиш ишлари ўз ичига, суғурта ҳодисалари сони ва ундан келадиган зарарларни камайтириш мақсадида амалга ошириладиган ишлар, яъни доимий суғурта объектининг текшириш ва ўқув дастурлари киради. Шу сабабли, суғурта нафақат суғурталанган мулкни хавфсизлигини таъминлашини, балки суғурта ҳодисаларини рўй беришини камайтиришга ва фуқаролар хавфсизлигини яхшилашга ёрдам беришини исботлаб берди.

Шундай қилиб, суғурта бозор иқтисодиёти шароитида режали иқтисодиёт давридан фарқли ўлароқ, янги шакл ва вазифаларни яратди. Айниқса бозор иқтисодиёти ривожланаётган даврда тадбиркор ўзининг жами фикрларини бозор муаммоларига, рақобатга қаратиши, барча ишлаб

⁴Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонуни 3 – моддаси. www.lex.uz

чиқариш ва меҳнат воситалари турли хилдаги бахтсиз ҳодисалардан моддий ҳимояланганлигига ишончи комил бўлиши зарур.

• Ўзбекистон Республикасининг суғурта бозори шароитларида транспорт воситаларини бошқариш билан боғлиқ барча хатарлар ихтиёрий шаклдаги суғурта шартномаси асосида суғурталаниши мумкин. Автотранспорт суғуртаси – суғурта шартномаларини тузиш ва ижро этиш жараёни бўлиб, унга мувофиқ суғурталовчи шартномада шартлашилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига шартномада назарда тутилган суғурта ҳодисаси содир бўлганда суғурта қилдирувчига ёки шартнома қайси шахснинг фойдасига тузилган бўлса, ўша шахсга суғурталанган мулкка етказилган зарарни ёхуд суғурталанувчининг бошқа мулккий манфаатлари билан боғлиқ зарарни тўлаш мажбуриятини олади. Ўзбекистон суғурта бозорида умумий суғурта тармоғининг автофуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш тури бўйича автотранспорт суғуртаси амалга оширилади (1-расм).

1-расм. Автофуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш классини туркумлаш.⁵

⁵Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ва тавсия этилган

Ўзбекистонда автомобил воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлиги мажбурий тарзда суғурталанади. Суғурта тарифлари (уларнинг чекловчи даражалари), суғурта тарифларининг таркиби ва уларни қўллаш тартиби Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан ўрнатилиши белгилаб қўйилган. Автотранспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномалари бўйича хатарлар рўйхати транспорт воситасидан фойдаланиш чоғида жабрланувчининг ҳаёти, саломатлиги ёки мол-мулкига зарар етказилиши оқибатида келиб чиқадиган автотранспорт эгаларининг мажбуриятлари вужудга келадиган ҳолатларни ўз ичига олади, бу қоидадан суғурта шартномасида кўрсатилган автотранспорт воситасидан бошқа транспорт воситасида етказилган зарар, етказилган маънавий зарар, жабрланувчига ташилаётган юк билан зарар етказилиши, антиквариатлар ва бошқа беқиёс қимматга эга ашёларнинг, биноларнинг, иншоотларнинг шикастланиши ёки нобуд бўлиши, ходимларнинг ҳаёти ва саломатлигига улар хизмат вазифаларини адо этиб турган пайтида етказилган зарар, шунингдек қонунчиликда бевосита белгилаб қўйилаган бошқа бир қатор ҳолатлар истисно этилади. Айни вақтда агар зарар етказган транспорт воситасининг эгаси аниқланмаган бўлса ёки фуқаролик жавобгарлиги суғуртасига эга бўлмаса жабрланувчилар товон тўловларини (суғурта қопламасидан фарқли ўлароқ) олиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Ихтиёрий суғурталаш шартлари асосида суғурталаш учун ўрнатилган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилиши шарт бўлган автотранспорт воситалари, сувда сузувчи, кам ўлчамли қайиқлар қабул этилиш мумкин: автомабиллар – енгил, юк, юк-йўловчи ташувчи автомабиллар, микроавтобуслар, шу жумладан шатакли ва ярим шатакли; мотоцикллар, мотороллелар, мотоаравачалар, мотокартлар, қордаюарлар, барча русумдаги мопедлар, шунингдек тракторлар, шу жумладан мотоблоklar ва мини тракторлар; қайиқлар – моторли, эшкакли, елканли, (осма моторсиз қилиб ишланган ҳаво димлаб шиширадиганларидан

ташқари), катерлар ва яхталар – моторли, моторли-елканли, катамаранлар ва ҳ.к.

Автотранспорт воситалари суғуртасида эҳтимол тутилган хатарларни суғурталаш шартларини кўзда тутувчи суғурталашнинг– автотранспорт воситасига етказилган зарарни ёки автомобилнинг олиб қочилишини суғурталаш каби алоҳида хатарларни суғурталашдан тортиб то амалда “автокаско” номини олган барча хатарлардан суғурталашгача камраб олувчи кенг рўйхатдан фойдаланилади.

Транспорт воситаларини суғурта қилдириш ҳуқуқига Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари, шунингдек доимий истиқомат қилувчи мухожирлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар эга бўлиб, уларга хизмат кўрсатиши мумкин. Бунда мототранспорт воситасининг суғурталанувчиси сифатида ўн олти ёшга тўлган шахслар, бошқа тарнспорт воситалари бўйича эса ўн саккиз ёшга етганлар ҳам қатнашиши мумкин. Транспорт воситаси суғурталанувчига эгалик ҳуқуқи асосида тегишли бўлса, ёки ижарага олинган бўлса, ёхуд суғурталанувчи транспорт воситасидан бошқа қонуний йўл қўйилган асосларда фойдаланаётган, жумладан мазкур транспорт воситасидан ҳуқуқий асосда ишончнома билан фойдаланиш (тасарруф этиш) учун бериб қўйилган бўлса, суғурталаш учун қабул қилинади. Санаб ўтилган асослар транспорт воситасини суғурталаш шартномасини тузиш чоғида суғурталанувчининг суғурта манфаатининг ҳаққонийлигини тасдиқлайди. Санаб ўтилган мулкӣ манфаатлар бир вақтнинг ўзида мазкур транспорт воситасидан фойдаланувчи юқорида кўрсатилган барча шахслар томонидан суғурталаниши мумкин, чунки улар транспорт воситасини ишлатиш жиҳатидан бир хилда ҳаққонӣ суғурта манфаатига эга ҳисобланадилар. Бироқ суғурта тўлови фақат суғурта шартномасини тузган шахснинг ўзигагина тўланади.

Транспорт воситалари турли хил суғурта хатарларини ўз ичига олган қуйидаги шартлар асосида суғурталаниши мумкин:

Барча турдаги хатарлардан суғурталаш, ёки “автокомби” суғуртага қабул қилинган автотранспорт воситасидан фойдаланиш билан боғлиқ суғурта хатарларининг энг кенг қамровли рўйхатидан иборат. Суғурталанган транспорт воситасининг йўқолиши ёки шикастланиши, ана шу транспорт воситасидан фойдаланиш чоғида жабрланувчиларнинг ҳаёти ва саломатлигига ёки мол-мулкига зиён етказилиши, ҳайдовчининг ва йўловчиларнинг ҳаёти ва саломатлигига етказилган зиён сабабли келиб чиққан суғурталанувчининг зарарларини суғурталовчи томонидан тўлаб берилишини, автомобил салонидаги багажга ва бошқа ашёларга етказилган зарарнинг қопланиши зарур.

Багаж суғуртаси осори-атиқаларга ва бошқа қимматбаҳо металлдан, қимматбаҳо ва ярим қимматбаҳо, шунингдек сайқал бериладиган тошлардан ясалган бекиёс қимматга эга ашёларга, диний хусусиятга эга ашёларга, коллекцияларга, суратларга, қўлёзмаларга, пул белгиларига, қимматли қоғозларга, ҳужжатларга ва фотосуратларга, шунингдек суғурталанувчига ёки унинг оила аъзоларига тегишли бўлмаган ёки хусусий тадбиркорлик фаолиятига кўра сотиш учун мўлжалланган ашёларга нисбатан қўлланилмайди.

Автомобил эгасининг фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси. Бундай суғурта суғурталанувчининг транспорт воситасидан фойдаланиш чоғида учинчи шахсларга мол-мулкини шикастланиши, вафот этиши ёки жисмоний жароҳатлар етказилиши орқали юзага келадиган фуқаролик жавобгарлиги ҳолатлари учун қўлланилади.

Автотранспорт суғуртасида “Автокаско” суғуртаси шартларига кўра суғурталанувчига суғурта шартномасида белгиланган ҳолатларда транспорт воситасининг тўла равишда ёки унинг айрим қисмларининг шикастланиши, тўлиқ нобуд бўлиши ёки йўқолиши натижасида етказилган ҳар қандай зарар юзасидан суғурта ҳимояси тақдим этилиши мумкин. “Автокаско” суғуртаси билан фойдаланишда бўлган ҳар қандай турдаги транспорт воситалари, хусусан: юк автомобиллари ва махсус автомобиллар, тортувчи машиналар ва

автобуслар, енгил автомобиллар ва уларнинг шатаклари, тракторлар, мотоцикллар, шунингдек уларга ўрнатилган қўшимча мосламалар: автомагнитолалар, бошқаришнинг компьютер воситалари кабилар камраб олинади. Суғуртанинг кенг тарқалган турларидан бири – автотранспорт воситаларини ихтиёрий суғурталашдир. Автотранспорт воситаларини суғурталашда суғурта объекти бўлиб, юридик ёки жисмоний шахсларнинг мулкӣ манфаатлари ҳисобланади.

Автотранспорт воситаларини суғурталашда юзага келадиган рисклар моҳиятига кўра қуйидаги турларга ажратилади:

- автотранспорт воситаларини зарардан ва ўғирлаб кетиш ҳолатларидан суғурта қилиш;

- транспорт воситаси эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш;

- автотранспорт воситаси ҳайдовчиси ва ундаги йўловчиларни бахтсиз ҳодисалардан суғурта қилиш;

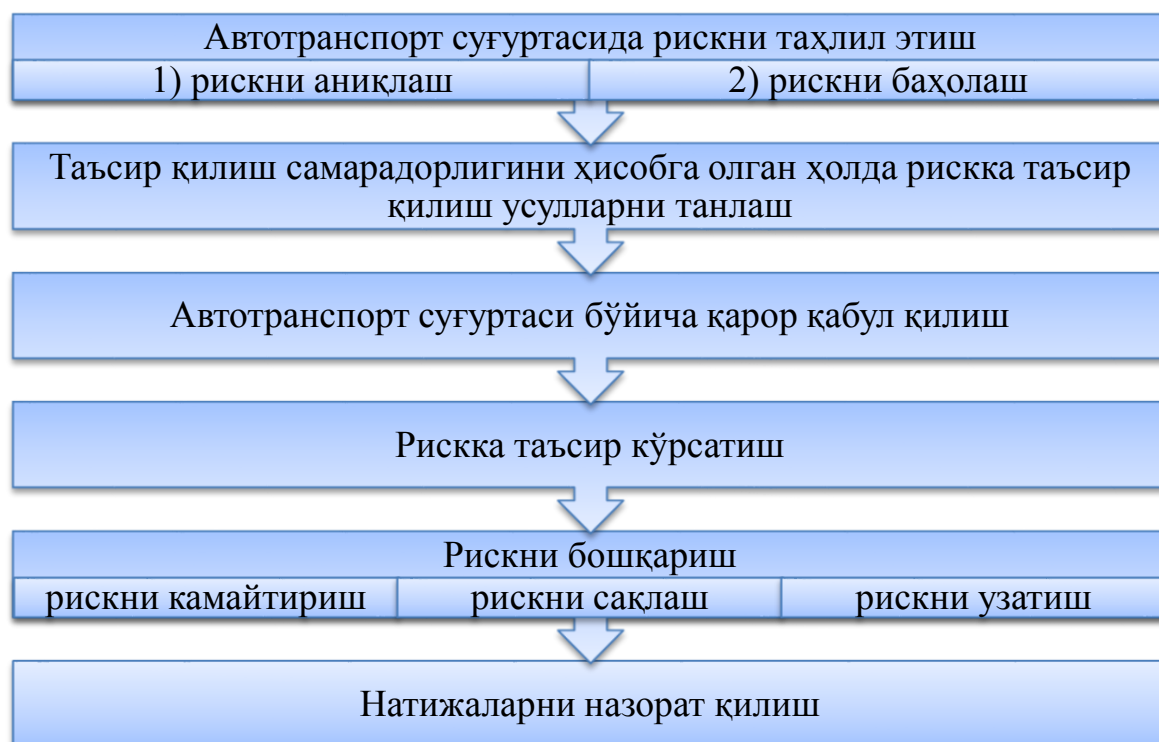
- автотранспорт воситасини электрик ва механик қисмларининг синиш ёки бузулиш ҳолатларидан суғурта қилиш;

- автотранспорт воситасида чет элга чиқувчи фуқароларни жавобгарлигини суғурта қилиш (яшил карта тизими)

Маълумки транспорт юқори хавфни келтириб чиқарувчи манбалардан бири ҳисобланади.

Йўл транспорт ҳодисаси натижасида зарар кўрган шахслар, кўп ҳолатларда айбдорлардан зарарни ундириб ололмайдилар. Ғайри қонуний ҳаракат туфайли юридик ёки жисмоний шахсларнинг соғлиғи, ҳаёти ёки мол-мулкига етказилган айбдор шахс томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши лозим. Қонун ҳужжатларида зарарни тўлаш мажбурияти зарар етказувчи бўлмаган шахсга юклатилиши мумкин. Зарар етказган шахс агар зарар ўз айби билан етказилмаганлигини исботласа зарарни тўлашдан озод этилиши мумкин.

Автотранспорт воситаларини суғурталашда юзага келадиган рискларни бошқариш босқичларини қуйидаги расмда акс эттирамиз (2-расм).

2-расм. Автотранспорт суғуртасида рискларни бошқариш босқичлари⁶

Расмдан кўриниб турибдики, рискларни таҳлил этиш, уни аниқлаш ва баҳолашдан иборат. Рискни аниқлаш жараёнида уни пайдо бўлиш сабаблари ва вужудга келишига таъсир этувчи омиллар ўрганилади. Бир сўз билан айтганда, рискнинг сифат жиҳатлари аниқланади. Рискни баҳолаш – бу аниқланган рискни миқдорий таснифлаш бўлиб, унда зарар кўриш эҳтимоли ва миқдорига эътибор қаратилади. Рискни аниқлаш ва уни баҳолаш бир-бирга жуда ҳам яқин, уларни ажратиш мураккабдир. Амалиётда аксинча, риск аниқланмасдан аввал уни баҳолашга ўтилади. Кейинги босқичда рискка таъсир этиш усуллари ва услублари кўриб чиқилади. Одатда, рискни камайтиришнинг бир нечта вариантлари ишлаб чиқилади ва қиёслаш асосида кўпроқ самара берадиган усул қўлланилади.

⁶Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ва тавсия этилган

Ана шундан кейин бевосита қарор қабул қилинади ва рискка таъсир кўрсатилади. Рискка таъсир кўрсатиш жараёнини қуйидагича тасвирлаш мумкин(3-расм).

3-расм. Автотранспорт суғуртасида рискка таъсир кўрсатиш жараёни.⁷

Автотранспорт рискинни камайтириш эҳтимол тутилган зарар миқдорини камайтириш ёки кўнгилсиз ҳодиса рўй бериш ҳолатини камайтиришни назарда тутди. Рискни сақлаш тижорат банкларида ёки бошқа хўжалик юритувчи субъектларда рискни бартараф этиш ёки камайтиришдан бутунлай воз кечишни англатмайди.

Автотранспорт суғуртасида рискни узатиш, ўз-ўзидан маълумки, ушбу риск учун жавобгарликни бошқа ташкилотларга беришдир.

⁷Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ва тавсия этилган

Жумладан, суғурта ташкилотлари тегишли ҳақ эвазига жисмоний шахслар мулкларининг шикастланиши ва нобуд бўлишига олиб келувчи рискларини қабул қилиб олишлари ва улар учун жавоб беришлари мумкин.

Юридик ва жисмоний шахсларнинг мулкига таъсир кўрсатувчи барча рискларни суғурта қилиш мумкинлигига қараб иккита йирик гуруҳга ажратиш мумкин:

- Суғурталаниши мумкин бўлган рисклар;
- Суғурталаниши мумкин бўлмаган рисклар.

Юридик ва жисмоний шахс ўз рискининг маълум бир қисмини бошқа бир ташкилотга юклаши мумкин. Масалан, муайян суғурта мукофоти тўлаш эвазига суғурта ташкилотларига тадбиркор рискинни узатиш имконияти мавжуд. Шундай қилиб, айрим рисклар, масалан, мулкнинг нобуд бўлиши рисқи, ёнғин содир бўлиш рисқи, авариялардан суғурта қилиш мумкин.

Суғурта рисқи – эҳтимол тутилган ҳодиса бўлиб, унинг содир бўлишидан суғурта қилинади.

➤ Автотранспорт воситаларини суғурталашда юзага келадиган рисклар оқибатидан шахсларнинг мулкига зарар етказиш эҳтимоли бўлган қуйидаги рискларни суғурта ҳимоясига олиш мумкин:

➤ Ёнғин ва бошқа табиий офатлар содир бўлиши натижасида юзага келадиган эҳтимолдаги йўқотишлар;

➤ Автомобиль аварияси натижасида юзага келадиган эҳтимолдаги йўқотишлар;

➤ Ўғрилик қилиш натижасида жисмоний шахслар уй-жойига етказиладиган зарарлар;

➤ Сув қувурларининг ёрилиши ёки шикастланиши натижасида юзага келадиган эҳтимолдаги йўқотишлар;

➤ Кўп қаватли уйларда сантехника ускуналарининг ишдан чиқиши натижасида юзага келадиган эҳтимолдаги йўқотишлар ва бошқалар.

Суғурталовчиларнинг фаолияти тижоратга асосланган, бинобарин, фойда олишга қаратилган экан, улар ҳар қандай рискларни суғуртага қабул қилавермайди. Бошқача сўз билан ифодалаганда, рисклар танланади. Рискларни танлаш - суғурта шартномасини тузиш бўйича мижозлардан келиб тушган таклифларни таҳлил этишга қаратилган суғурта компаниясининг фаолиятидир. Суғурта компаниясининг мувозанатлашган суғурта портфелини шаклланишида рискларни танлаш иборасини амалий жиҳатдан ишлатиш муҳимдир. Суғурта амалиётида рискларни танлаш ишини сюрвейерлар амалга оширади. Рискларни танлаш - бу риск менежмент соҳасида олиб бориладиган чора - тадбирларнинг бир қисмидир.

Бугунги кунда аҳоли турмуш даражасининг доимо ошиб бориши транспорт воситаларининг янада такомиллашиши жаҳонда автомобиллар сонининг мунтазам ўсишига олиб келаяпти. Сўз транспорт воситаларини суғурталаш ҳақида борар экан авваламбор транспорт воситаси нима эканлигини аниқ тушуниб олиш мақсадга ҳосдир. Бу борада биз Ўзбекистон Республикаси “Автомобил транспорти ҳақида”ги қонуннинг 2-моддасига мурожат этамиз. Унга кўра “Автотранспорт воситалари – бу йўловчилар, багаж, юklar ташишга ҳамда махсус ишларни бажаришга мўлжалланган автомобиллар, шатакка олувчи автомобиллар, тиркама ва ярим тиркамалардир”. Унда қуйидаги тушунчалар қўланилади:

- автомобиль транспорти — таркибига юридик ва жисмоний шахслар кирувчи, иқтисодиёт ва аҳолининг йўловчилар, багаж ва юкларни, шу жумладан почтани (бундан кейин — йўловчилар, багаж ва юклар деб юритилади) автомобилда ташишга бўлган эҳтиёжларини таъминловчи ишлаб чиқариш-технология мажмуи;

- автотранспорт воситалари — йўловчилар, багаж, юклар ташишга ҳамда махсус ишларни бажаришга мўлжалланган автомобиллар, шатакчи автомобиллар, тиркама ва ярим тиркамалар;

- ташувчи — мулк ҳукуқи ёки бошқа ашёвий ҳуқуқлар асосида автотранспорт воситасига эга бўлган, тижорат асосида йўловчилар, багаж, юклар ташиш хизматини кўрсатадиган ҳамда бунга махсус рухсатномаси (лицензияси) бўлган юридик ёки жисмоний шахс;

- мижоз (йўловчи, юк олувчи, юк жўнатувчи) — тузилган ташиш шартномасига мувофиқ ташувчининг хизматларидан фойдаланувчи юридик ёки жисмоний шахс.

Автотранспорт воситалари йўловчилар автотранспорти, юк автотранспорти ва махсус автотранспорт воситаларига бўлинади.

Йўловчилар автотранспорти воситалари жумласига автобуслар, микроавтобуслар, енгил автомобиллар, йўловчилар ташиладиган тиркамалар ва ярим тиркамалар киради.

Юк автотранспорти воситалари жумласига юк автомобиллари, шатакчи автомобиллар, тиркамалар ва ярим тиркамалар киради. Конструктив жиҳатларига ҳамда қай мақсадларда фойдаланилишига кўра юк автотранспорти воситалари умумий ва махсус транспорт воситаларига бўлинади.

Махсус автотранспорт воситалари жумласига турли махсус ишларни, кўпроқ нотранспорт ишларини бажаришга мўлжалланган автомобиллар, тиркамалар ва ярим тиркамалар (ўт ўчириш автомобиллари, компрессор қурилмали автомобиллар, автокранлар, супуриш-сидириш ҳамда чиқинди ташиш автомобиллари ва ҳоказолар) киради.

Ўзбекистон Республикасида енгил автомобил ишлаб чиқариш саноатининг саноатининг ривожланиши маълум бир маънода транспорт воситалари суғуртасини ривожланишига ва суғурта компанияларига маълум бир маънода аниқ вазифаларни юклаши табиий албатта. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, Республикамиз ҳудудида енгил автомобиллар сонининг кескин равишда ўсиб бориши жамиятимиз ва унинг вакиллари учун фойдали ҳисобланади. Лекин шу билан бир қаторда шуни унутмаслик керакки, автотраспорт сонининг кескин равишда ортиб бориши ўз-ўзидан йўлларимиз

худудида ҳунук ва нохуш ходисаларни юзага келтириши мумкин.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда ҳаракатланаётган умумий транспорт воситалари сони 1,5 млн. тани ташкил этмоқда. Йўл-транспорт ходисаси оқибатлари жамиятнинг барча вакиллари ташвишга солар экан келинг бахтсиз ходисани юзага келишига сабаб бўлиши мумкин бўлган ва ходиса оқибатида вафот этиш эҳтимолини кескин оширишига сабаб бўла оладиган баъзи бир омилларни кўриб чиқамиз:

1-омил. Транспорт воситасини техник ҳолати ва автомобилда хавфсизлик воситаларининг мавжудлиги. Маълумотларга кўра, агар транспорт воситаси, хавфсизлик ёстиқчаси билан қуролланган бўлса, йўл-транспорт ходисаси оқибатида вафот этиш:

- барча кўринишдаги тўқнашувларда – 8-14%;
- тўғридан-тўғри (лобовых) тўқнашувда 22-29% гача қисқариши мумкин.

Бунга қўшимча агар транспорт воситаси хавфсизлик тасмаси билан қуролланган бўлса, йўл-транспорт ходисаси оқибатида вафот этиш 68% га қисқарар экан. Бутунжаҳон Соғлиқни Сақлаш Ташкилоти берган маълумотларга кўра, агар барча ҳаракатланаётган транспорт воситалари техник талабларга жавоб бера оладиган ва автомобилларда хавфсизлик воситалари мавжуд бўлса, у ҳолда йўл-транспорт ходисаси оқибатида вафот этиш ва ногиронлик 50% гача қисқариши мумкин.

2-омил. Йўлларни техник ҳолати. Йўлларни техник ҳолатини етарли даражада суфатли таъминлаш жудда қиммат албатта, аммо таъминламаслик унданда қимматга тушиши муқаррар. Ўтказилган тажрибаларга кўра, икки томонлама ҳаракатланиш йўналиш қртасига, ҳаракат бўлагини ажратиб турувчи тўсиқ (разделительный бордюро) қўйилганда авария ҳолати 90% га қисқарар экан. Ушбу тўсиқни ўрнатиш йўл-қурилиш сметасининг атиги 1% ини ташкил этган холос. Яна бир эътиборга лойиқ масала бу – йўл-транспорт ходисаси содир бўлганда жабрланган шахсларга нисбатан шошилиш тиббий ёрдамни, тез ва сифатли амалга оширилиши.

1.2. Жаҳон суғурта бозорида автотранспорт суғуртасининг ташкил этилиши ва унинг турлари.

Автосуғурта тарихига назар солсак, унинг башланиши 1898 йил 1 февралда АҚШ фукароси Трумэн Мартин томонидан ўзига тегишла автомашинасини “Travelers Insurance Company” суғурта компанияси билан шартнома тузган ва бу биринчи шартнома ҳисобланган. 1920 йиллардан бошлаб автомобилларнинг тезлик билан соннинг кўпайиши ва бунинг натижасида йўл-транспорт ҳодисаларининг ортиши, автотранспорт эгалари ўз мулкый манфаатларини суғурталаш заруратини вужудга келтирди. Шундан сўнг АҚШ да ҳукумати томонидан автофуқарлик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш амалиёти жорий этилди. 1950 йиллардан кейин барча европа давлатларида автофуқарлик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш амалиёти қўлланилди ва суғурта полисларини халқаро тан олиш системаси риволантирилди. “КАСКО” термини тарихий аҳамиятга эга бўлиб, суғурта компанияларининг вужудга келишига асос ҳисобланади. XV асрнинг охирларида европаликларнинг корабиллари Америка ва Осиёга узоқ савда сафарларига сузганларида, уланинг сафардан оби-ҳавонинг ёки қароқчиларнинг ҳужуми оқибатида қайтмасик риски катта бўлган. Кема эгалари ўз мулкларини йўқатишни истамаганлари сабабли, дастлабки суғурта компаниялари ташкил этилиб, улар кеманини алоҳида, ортилган юкларни алоҳида суғурталаганлар. Бу иккала суғурта турлари КАРГО ва КАСКО деб атала бошлади. Бу терминлар италян тилидан олинган бўлиб, “карго”-“юк”, “каска”-“кема борти” мазмунларини англатади. Бугунги реал ҳаётда автоКАСКО-бу корпусга барча алоқадор бўлган нарсаларнинг тўлқлиги ва сақланиши тушунилади, яъни, автомобилнинг “борти” тушунилади. Бу термин тарихий жиҳатдан юк ташувчи автомашинларга таалуқли бўлишига қарамай, бугунги кунда автомобиллар кредитга олинмоқда ва уларни КАСКО типидпги суғурталаш талаб қилинади. Бунинг сабаби енгил

автомашинларни ўғирлаш, йўл-транспорт ҳодисаларининг содир бўлиши оқибатида нобуд бўлиши ёки йўқолиши кузатилади ва бу ҳолатларда авто КАСКО суғурталаш тизими қулайлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон суғурта бозорида транспорт воситаларини суғурталаш тажрибаси автомобил суғуртасининг учта мустақил туридан фойдаланишга асосланган бўлиб, улар муайян суғурта шартномаси шартларида бир-бирини тўлдириб келиши ҳам мумкин:

- “автокаско” суғуртаси;
- транспорт воситаси эгасининг фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси;
- транспорт воситасидаги ҳайдовчи ва йўловчиларни бахтсиз

ҳодисалардан суғурталаш ёки автомобил ичидаги жойларни суғурталаш.

«Автокаско» суғуртаси талофат, ёнғин, табиий офат, олиб қочиш, қисмларни ўғирлаш, ойнанинг синдирилиши, устига нарсаларнинг тушиши ҳолатлари бўйича ўтказилади. Суғурта манфаати автотранспорт воситасида ўрнатилган ва унинг ажралмас қисми ҳисобланадиган қўшимча ускуналарга нисбатан ҳам қўлланилиши мумкин.

Иккинчи турдаги суғурталаш транспорт воситасидан фойдаланиш чоғида етказилиши мумкин бўлган зарар хатари, хусусан, талофат натижасида суғурталанувчи учинчи шахсларнинг ҳаёти, саломатлиги ва мол-мулкига етказган зарар хатари суғурталаниши даркор.

Учинчи турдаги суғурта – ҳайдовчи ва йўловчиларни бахтсиз ҳодисадан суғурталашнинг (ёки жойлар суғуртасининг) объекти бўлиб, улардан ҳар қайсисининг ҳаёти, саломатлигига оид мулкӣ манфаатлари ҳисобланади ва бу турдаги суғурта жойлар тизими асосида ёки варакай тизими асосида тузилиши мумкин. Биринчи ҳолатда суғурта суммаси автомашинадаги ҳар бир алоҳида жой учун белгилангса, иккинчисида – бутун автотранспорт воситаси учун ўрнатилади. Бахтсиз ҳодиса натижасида узоқ муддатга меҳнат лаёқатини йўқотиш (4 ойдан ортиқ) ёки меҳнат лаёқатини доимий йўқотиш ёхуд суғурталанган шахснинг ўлими содир бўлса, суғурта таъминотини тўлаш мажбурияти юзага келади. Йўл-

транспорт ҳодисаси натижасида вақтинчалик умумий меҳнат лаёқатини йўқотиш ҳолатларини ва саломатликни тиклаш бўйича тиббий харажатларни ҳам қўшимча равишда суғурталаш учун қабул қилиш мумкин.

Транспорт воситаларининг “автокаско” суғуртаси одатда турли кўринишдаги суғурта ҳодисалари (хатарлари) содир бўлиши ҳолатлари учун тузилади ва суғурталанувчининг танловига мувофиқ транспорт воситасининг шикастланиши, йўқ қилиниши ёки йўқолиши сабабли келиб чиққан зарарни тўлиқ ва қисман қопланишини кўзда тутди.

“Тўлиқ қоплама” шарти асосида суғурталаш ҳар қандай ҳодиса натижасида келиб чиққан зарарнинг тўлиқ қопланишини назарда тутди, бундан фақат ғилдирак шиналарининг протектори йўл қўйилганидан ортиқ даражада эскириши оқибатида, техникавий носозлик ёки протекторни қиздириб ямаш орқали қайта тикланиши оқибатида шикастланиши бундан истисно этилади.

Қисман қоплаш шартлари турлича бўлиши мумкин:

– табиий офат, ёнғин, портлаш, йўл (сув)-транспорт ҳодисаси (ғилдирак шиналарининг шикастланишидан ташқари, агар бунда транспорт воситасига бошқа зарар етказилмаган бўлса), ўғирланиши ёки олиб қочилиши, ўғирлашга (олиб қочишга) уриниш, жумладан транспорт воситасининг алоҳида қисмлари, жиҳозлари ва мосламаларининг ўғирланиши натижасида етказилган зарар қопланади;

– табиий офат, йўл (сув)-транспорт ҳодисаси (ойналарнинг синиши, шиналарнинг шикастланишидан ташқари, агар бунда транспорт воситасига бошқа зиён етмаган бўлса), ўғирланиши ёки олиб қочилиши натижасида етказилган зарар қопланади;

– ёнғин, портлаш, йўл (сув)-транспорт ҳодисаси (ойналарнинг синиши, шиналарнинг шикастланишидан ташқари, агар бунда транспорт воситасига бошқа зиён етмаган бўлса) натижасида етказилган зарар қопланади.

Суғурталашнинг юқорида келтирилган кўринишлари шартларидан катъий назар, улардан ҳеч қайси бири ҳарбий ҳаракатлар, ҳарбий ҳолат эълон қилиниши, фуқаро ғалаёнлари, радиоактив зарарланиш натижасида юзага келган бўлса, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 964-моддаси меъёрларига асосан (агар мазкур хатарларни суғурта хатарлари доирасига киритилиши бевосита суғурта шартномасида белгилаб қўйилган бўлмаса) қопланмайди.

Автосуғуртада суғурталаш учун қабул қилинган транспорт воситасининг суғурта суммасини транспорт воситасининг суғурта шартномаси тузилган санадаги ҳақиқий (бозор) баҳоси сифатида ўрнатиш мумкин. Бунда суғурта суммаси янги транспорт воситасининг қиймати олиниб, ундан эскириш меъёри чиқариб ташланган ҳолда белгиланади. Ўзбекистон республикаси қонунчилигига биноан суғурта суммаси автомобилнинг ҳақиқий бозор баҳосидан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Бахтсиз ҳодисадан суғурталашда ва жавобгарликни суғурталашда шарнома тузаётган тарафлар ўзаро келишилган ҳар қандай суғурта суммасини ўрнатишлари мумкин. Чет элда ишлаб чиқарилган автомобилларни суғурталаш шартномаларида суғурта суммаси кўпинча хорижий валютада белгиланади. Бунда томонлар суғурта мукофотини ҳам, суғурта тўловини ҳам миллий валютада марказий банк белгилаган курсларда амалга оширадилар. Бу ҳолда суғурта шартномасида ёки қўшимча шартларда валюта алмаштириш курсини аниқлаш усули кўрсатилган бўлиши шарт, ана шундан келиб чиққан ҳолда суғурталанувчи суғурталовчи суғурта тўлови суммасини ҳисоблаб чиқади. Суғурта шартномасида турли хил қоидалар қўлланилиши мумкин: суғурта тўлови суғурта ҳолати содир бўлган санадаги ёки суғурта далолатномаси тузилган санадаги ёхуд суғурта қопламаси ўтказиб берилаётган сандаги валюта алмаштириш курси асосида ҳисоб-китоб қилиниши мумкин. Суғурта шартномасида тўлов амалга ошириладиган валюта курсининг ўзгаришларига нисбатан фоизларда ёки абсолют миқдорда чекловлар ўрнатилиши ҳам мумкин.

Автосуғурталашда суғурта турларининг хусусиятларини инобатга олиб суғурта жавобгарликларини қабул қилиш ва суғурта шартномаси тузиш чоғида суғурта суммасини баҳолашга ёндашув бир хилда эмас. Агар суғурта шартномаси фақат олиб қочиш ҳодисаси юзасидан тузилса, шартномада суғурталанган транспорт воситасининг ҳақиқий қийматини аниқлашнинг энг кўп тарқалган усули – бозор нархини ёки транспорт воситаси сотиб олинган нархи билан ундан фойдаланилган барча йиллар давомидаги эскириш суммаси ўртасидаги фарқи сифатида ҳисобланган қийматини топиш ҳисобланади. Турли хил ва турли русумдаги автотранспорт воситалари учун эскиришнинг бир йиллик фоизини суғурталовчилар суғурталаш қоидаларида: одатда, автомобилдан фойдаланишнинг биринчи йилида суғурта суммасининг 30% миқдорида белгилаб қўядилар. Агар суғурта шартномаси асосида суғурта қопламаси фақат транспорт воситасининг шикастланиши хатаринигина қамраб олса, суғурта суммаси транспорт воситасининг алмаштирилиши лозим бўлган қисмларининг қайта тиклаш қиймати ҳамда қайта тиклаш ишларининг қиймати сифатида белгиланади. Шу билан бир қаторда, айрим компанияларнинг суғурталаш шартларида ва суғурта қопламасини ҳисоб-китоб қилишда транспорт воситаси қисман шикастланган ҳолатларда ҳам алмаштирилган қисмларга нисбатан эскириш меёрлари қўлланилади, транспорт воситаси олиб қочилган ёки шикастланиш натижасида конструктив нобуд бўлган ҳолатларда суғурта қопламасини ҳисоблаб чиқиш транспорт воситасининг қийматига амортизация меъёрини ҳисоблаш тўлов санасига нисбатан белгиланади⁸. Автосуғуртада суғуртага қабул қилинаётган транспорт воситасининг техник маълумотлари ва хоссалари (қиймати, класс, русуми, қуввати, двигател ҳажми, босган йўли), транспорт воситасидан фойдаланувчининг шахсий хусусиятлари (ёши, жинси, ҳайдовчилик стажи, саломатлик ҳолати). Транспорт воситасидан фойдаланиш мақсади (шахсий ёки хизмат транспорт

⁸Ж.Лемер, Автомобильное страхование. Актуарные модели, М., Янус-К, 1998, 310, 300-б.

воситаси), кўриқлаш усуллари (сигнализациянинг, гаражнинг, кўриқланадиган қўйиш жойининг мавжудлиги) ва хатарнинг бошқа омиллари ҳисобга олинади. Суғурта мукофоти миқдорини аниқлашда бонус-малус тизимининг қўлланилиши муҳим аҳамиятга эга. Бу тизим базавий кўрсаткичлар асосида ҳисобланган суғурта тарифининг ошишига ва камайишига таъсир кўрсатади. Бонус-малус тизими базавий суғурта тарифига татбиқ этиладиган кўтарилувчи ва пасаювчи коэффициентлар қўлланилишини кўзда тутди. Бундай коэффициентларнинг миқдорини белгилашда бундан аввал тузилган суғурта шартномаси натижаларини ҳисобга олинади. Хусусан, суғурта шартномаси амал қилиб турган аввалги йилда автотранспорт воситасини алкоғолдан мастлик ҳолатида бошқариш ҳолати содир этилган бўлса, базавий тарифдан 150%, ҳайдовчилик ҳуқуқидан 6 ойдан ортиқ муддатга маҳрум этилганда – 100%, ҳайдовчилик ҳуқуқи умуман бекр қилинганда – 200%, 3 ёки ундан кўпроқ йўл-транспорт ҳодисалари рўйхатга олинган ҳолда – 50% ва ҳ.к миқдорида кўтарилувчи коэффициент қўлланилади. Тарифга бундай устамалар кумулятив хусусиятга эга бўлиб, жами йиғиндиси базавий суғурта тарифининг 400% дан ошиб кетиши мумкин эмас.

Баъзи мамлакатларда суғурта тарифини ўрнатишда қўлланиладиган хатар омиллари қонун ёки қонунчилик томонидан автомобил эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш қоидаларида аниқлаб қўйилади. Масалан, Францияда суғурталовчи томонидан эътиборга олиниши шарт бўлган хатар омиллари:

- транспорт воситасининг рейтинг гуруҳи (15 та гуруҳ);
- транспорт воситасидан фойдаланиладиган географик минтақа (йўл ҳаракатининг тиғизлигига кўра ажратилган жами 5 минтақа);
- суғурталанувчининг машғулоти тури (транспортдан ишлаб чиқариш ва тижорат мақсадида фойдаланувчи авто эгалари энг катта хатарлиликка, оилавий фермаларнинг фермерлари ва уларнинг хизматчилари, шунингдек ўқитувчилар энг кам хатарлилик даражасига ега);

- автотранспорт воситасидан фойдаланувчининг ҳайдовчилик стажи (бу кўрсаткич суғурталанувчининг ёши ва жинси билан мувфиқлаштирилади);

- автотранспорт воситасининг ёши;

- суғурталанган автотранспорт воситасидан фойдаланувчиларнинг сони. Андеррайтингнинг бу тамойилларидан фақат авто эгасининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталашда эмас, балки суғурталашнинг бошқа турларида, масалан, олиб қочишга, ёнғинга, шикастланишга оид суғурталарда ҳам фойдаланилади⁹.

Буюк Британияда тариф ставкасини аниқлашда ва суғурта мукофотининг миқдорида таъсир этувчи хатарлар омилининг тўртта асосий тоифаларига боғлиқ¹⁰:

- автотранспорт воситаси билан боғлиқ омиллар;

- суғурталанувчи билан ва автотранспорт воситасининг бошқа ҳайдовчилари билан боғлиқ омиллар;

- хатарнинг аҳвол хусусиятига ва минтақавий жойлашувига боғлиқ омиллар;

- айти пайтда суғурта ҳодисаси вужудга келмаганлиги сабабли чегирма олиш ҳуқуқи билан боғлиқ омиллар.

Суғурта хатарларининг юқори ёки пастлигини аниқлаш муҳим жараёнлардан ҳисобланади. Олиб қочиш эҳтимоли юқори даражадаги хатарлар тоифасига хорижда ишлаб чиқарилган автомобил русумлари (“Мерседес-600”, барча русумдаги BMW, йўл танламайдиган барча русумдаги “жип”лар) ҳисобланади. Хатарлилик даражасига қараб, суғуртга татбиқ этиладиган тарифларга чегирмалар, устамалар ёки тузатиш коэффициентлари (бонус-малус тизими) қўлланилади.

Содир бўлиш эҳтимоли кўзда тутилиб суғурта шартномаси тузилган суғурта ҳодисалари суғурталанувчи томонидан шартномада белгиланган ва

⁹ Ж.Лемер, Автомобильное страхование. Актуарные модели, М., Янус-К, 1998, 34 – 39-б.

¹⁰ Ж. Лемер, Автомобильное страхование. Актуарные модели, М., Янус-К, 1998, 41-б.

мазкур ҳодиса далолатини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этиш орқали исботланиши даркор. Масалан, олиб қочиш деб, автомобил ёки бошқа транспорт воситасини ўғирлаш мақсадисиз ноқонуний эгаллаб олиниши, йўловчиларсиз ва ҳайдовчисиз турган автомобилнинг (ёки уларни зўрлик билан ҳайдаб тушириб юбориш орқали) ўғирланиши ҳисобланади. Қоидага кўра, терговни олиб бораётган ички ишлар идораларининг ҳужжатларидан ташқари, автотранспорт воситаси олиб қочилган ёки ўғирланган ҳолатда суғурталанувчи суғурта компаниясига суғурталанган автомашинанинг техник талонини, техник паспортини ва тўлиқ калитлар мажмуини топшириши шарт. Агар ўғирланган транспорт воситаси суғурталанувчига қайтариб берилган бўлса, у олган суғурта қопламасини шартномада белгиланган муддат ичида суғурта ташкилотига ўғирланиши сабабли вужудга келган зарур таъмирлаш ишлари қийматини чиқариб ташлаган ҳолда қайтариши ёки топилган транспорт воситасига ўз ҳуқуқларидан воз кечиши (абандон) шарт.

Бундан ташқари суғурта ҳодисаси сифатида ёнғин ҳам зарар сабаби бўлиши мумкин. Автомобил ҳар қандай сабаб билан ўт олишдан суғурталанган ҳисобланади, ўт ўчириш бўлимининг маълумотномаси ёнғинни тасдиқловчи ҳужжат ҳисобланади.

Автотранспорт воситасининг устига нарсаларнинг тушиш хатари, яъни, қор ва муз сумалаклар, дарахтлар ва уларнинг шохлари, биноларнинг бирон қисмининг ёки деразалардан улоқтирилган нарсаларнинг тушиши суғурта ҳодисаси ҳисобланади.

Яна бир хатарлардан бири – йўл-транспорт ҳодисасидир. Уни аниқлашнинг батафсил маълумотлари йўл ҳаракати Қоидаларида ифода топган бўлади.

I боб бўйича хулоса

1. Мустақиллик йилларида аҳолининг енгил автомобиллар билан таъминланиши 3,5-марта ошгани ҳам оилаларимизнинг фаровонлиги юксалиб бораётганининг яққол тасдиғидир. Бугунги кунда деярли ҳар икки оиладан бири шахсий транспорт воситасига эга ва бу машиналар айнан юртимизда ишлаб чиқарилгани барчамизга мамнуният ва ғурур бағишлайди. Автотранспорт воситаларининг сони кўпайиши, бу эса ўз навбатида ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш, йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиш, фуқароларимизнинг ҳаёти ва соғлигини, мол-мулкларини ҳимоя қилиш юзасидан самарали тадбирларни амалга ошириш, содир этилаётган ҳодисаларнинг оқибатидаги йўқотишларни камайтириш, уларни юзага келиши мумкин бўлган шарт-шароитларига эътиборни кучайтириш лозим.

2. Ўзбекистон суғурта бозорида автомобил транспорти воситаларини суғурталаш тажрибаси автомобил суғуртасининг учта мустақил туридан фойдаланишга асосланган:

- “автокаско” суғуртаси;
- транспорт воситаси эгасининг фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси;

транспорт воситасидаги ҳайдовчи ва йўловчиларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш ёки автомобил ичидаги юкларни суғурталаш.

3. Йўл-транспорт ҳодисаси оқибатлари жамиятнинг барча вакиллари ташвишга солади. Биз унга сабаб бўладиган омилларни аниқлаб олдини олиш чораларини кўришимиз керак:

- транспорт воситасини техник ҳолати ва автомобилда хавфсизлик воситалари билан таъминлашни кучайтириш, стандартларга мослиги ва сифат межменти талабларига жавобберишини таъминлаш;

- йўлларнинг техник ҳолатини етарли даражада таъминлаш, аммо таъминламаслик унданда қимматга тушиши муқаррар.

4. Суғурта мукофоти миқдорини аниқлашда бонус-малус тизимининг қўлланилиши муҳим аҳамиятга эга. Бу тизим базавий кўрсаткичлар асосида

ҳисобланган суғурта тарифининг ошишига ва камайишига таъсир кўрсатади. Бонус-малус тизими базавий суғурта тарифига татбиқ этиладиган кўтариловчи ва пасаяовчи коэффициентлар қўлланилишини кўзда тутди. Бундай коэффициентларнинг миқдорини белгилашда бундан аввал тузилган суғурта шартномаси натижаларини ҳисобга олинади.

II Боб. Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт воситаларини суғурталаш амалиётининг ҳозирги ҳолати.

2.1. Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт воситаларини суғурталашнинг асосий шартлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

Автотранспорт суғуртасида суғурта объекти бўлиб, суғурта қилдирувчининг суғурта шартномаси амал қилиш даврида, автотранспорт ва унинг қўшимча ускунанинг шикастланиши (йўқ қилиниши) ёки йўқолиши, ҳайдовчи ва пассажирларнинг ҳаёти ва соғлиғига зарар етиши, суғурта шартнома ва полисда кўрсатилган автотранспортга эғалик қилиши, бошқариши, ундан фойдаланиши натижасида учинчи шахсларнинг шахсига ва мол-мулкига етказилган зарарнинг суғурта қилдирувчи томонидан тўлаб берилиши билан боғлиқ мулкӣ манфаатлари ҳисобланади.

Ўзбекистон республикасида автотранспорт суғуртасининг шартнома асосида қуйидагилар суғуртага қабул қилинади:

- автотранспорт воситалари (енгил ва юк автомобиллари, автобуслар, тиркамалар, яримтиркамалар, мотоцикллар, мопедлар, мотороллерлар, мотовелосипедлар);

- завод комплектациясига кирмайдиган, автотранспортга ўртанилган қўшимча ускуналар ва жиҳозлар (автомобил телерадиоаппаратураси, салонларнинг қўшимча ускуналари, ёруғлик берувчи, сигналли бошқа ускуналар, махсус бўяш, тиркамани шатакка олиш (буксирлаш) учун жиҳозлар ва бошқалар);

- йўл-транспорт ҳодисаси (ЙТХ) натижасида юз берадиган бахтсиз ҳодисалардан автотранспорт ҳайдовчиси ва пассажирларининг ҳаёти ва соғлиғи;

- суғурта қилдирувчининг суғурталанган автотранспортдан фойдаланиши натижасида юз берган ЙТХ туфайли учинчи шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулкига зарар етган тақдирда улар олдидаги

жавобгарлиги. Мисол учун “ALFA INVEST” томонидан суғурта объектлари сифатида қуйидаги таклифлари тавсия этилган:

- маҳаллий ва хорижда ишлаб чиқарилган транспорт воситаси;
- транспорт воситасига ўрнатилган қўшимча ускуна;

- суғурталанувчининг ўз транспорт воситаси билан учинчи шахсларга етказган тан жароҳати ва/ёки моддий зарарлар натижасида юзага келган мажбуриятлари бўйича учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлиги;

- суғурта қилинган транспорт воситаси ҳайдовчиси/йўловчиларнинг ҳаёти ва соғлиғи, модомики уларнинг ҳаёти ва соғлиғига йўл-транспорт ходисаси (ЙТХ) оқибатида зарар етказилганда.

“ALFA INVEST” суғурта компанияси томонидан автотранспорт суғуртаси доирасида қуйидаги риклар(қалтисликлар) суғурта қилинади:

а) автотранспорт воситасининг бузилиши, буткул яроқсиз ҳолатга келиши ёки йўқолиши, қуйидагилар натижасида транспорт воситаси бузилиши, йўқолиши ёки қайта тиклаб бўлмайдиган даражага келиши мумкин:

— авария, портлаш, ёнғин, ер чўкиши натижасида йўл қопламаси остига тушиб кетиш;

— яшин уриши, бўрон, тўфон, довул, жала, дўл, қор бўрони, zilзила, сел, кўчки, сурилма, тошқин, сув босиши ва бошқа табиий офатлар;

— учинчи шахсларнинг қонунга хилоф ҳаракатлари.

б) транспорт воситасининг ўғирланиши, турли ҳаракатлар – олиб қочиш, босқинчилик, йўлтўсарлик натижасида юз берган ўғирлик.

в) суғурталанувчининг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш. “Фуқаролик жавобгарлиги” қалтислиги – Суғурта қилдирувчининг транспорт воситаси эгаси сифатида бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ва/ёки мулкига транспорт воситаси билан зарар етказган ҳолатлардаги фуқаролик жавобгарлигини суғурталашдан иборат.

д) “Бахтсиз ҳодиса” қалтисликларидан ҳайдовчи/йўловчиларнинг ҳаёти ва соғлиғини суғурта қилиш. Транспорт воситалари ҳайдовчилари ва йўловчиларини бахтсиз ҳодиса туфайли суғурталанган шахс умумий меҳнат қобилятини турғун ёки вақтинчалик тўлиқ йўқотиши ёки суғурталанган шахс вафот этиши ҳолатларидан эҳтиёт шарт суғурталаш.

Транспорт воситасининг суғурта қиймати қуйидагиларга асосланиб ўрнатилади:

- транспорт воситасининг айнан шундай марка ва моделининг ишлаб чиқарувчи завод томонидан белгиланган баҳоси, транспорт воситасининг суғурта шартномаси тузилган кунгача бўлган эскирганлик қийматига (фоизлардаги) камайтирилади;

- савдо ташкилоти томонидан берилган ҳисоб-китоб маълумотномаси ёки транспорт воситасини сотиб олиш-сотиш тўғрисидаги шартнома;

- транспорт воситасининг бетараф нарх қўювчи томонидан баҳоланган аниқ қиймати.

Суғурта тўловлари суғурта ҳодисаси содир бўлган ҳолларда суғурталанувчи томонидан суғурта ҳодисаси юз бергани тўғрисида ва етказилган зарарнинг миқдорини тасдиқловчи барча зарур ҳужжатлар топширилгандан сўнг 7 иш кунгача бўлган муддатда тўланади. Бу ерда транспорт воситасининг салони синган шиша парчалари билан шикастланганда, фара, фонарларга зарар етганда ваколатли идоралардан ҳужжатлар тақдим қилиш талаб этилмайди. Транспорт воситаси кузови деталларига аҳамиятсиз зарарлар етказилганда, яъни зарарнинг умумий миқдори суғурта суммасининг 5%дан ошмаган тақдирда ALFA INVEST ваколатли органлардан (ЙХХДХ ёки ИИБ) тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим этилмасада, суғурта тўловини тўлаш ҳуқуқига эгалиги таклиф этилган.

Юридик шахсларга тегишли автомобил транспорти воситаларининг “автокаско” суғуртаси одатда турли кўринишдаги суғурта ҳодисалари (хатарлари) содир бўлиши ҳолатлари учун тузилади ва суғурталанувчининг танловига мувофиқ транспорт воситасининг

шикастланиши, йўқ қилиниши ёки йўқолиши сабабли келиб чиққан зарарни тўлиқ ва қисман қопланишини кўзда тутди.

Автотранспорт суғуртасида суғурта ходисаси сифатида қуйидагиларни инобатга олиниши мумкин:

1-жадвал

Автотранспортни суғурталашда суғурта зарар қопламасининг турлари¹¹

Қуйидаги ҳодисалар билан зарар ифодаланади	Суғурта қопламасини олиш ёки олмаслик учун розилик
Йўл-транспорт ҳодисаси (амалдаги йўл ҳаракати қоидаларида таърифланишига мувофиқ);	☐ ҳа ☐ йўқ
ёнгин, портлаш;	☐ ҳа ☐ йўқ
Автотранспорт воситаси устига турли предметларнинг тушиб кетиши;	☐ ҳа ☐ йўқ
Табиий офатлар;	☐ ҳа ☐ йўқ
Учинчи шахсларнинг автотранспорт воситасини олиб қочишдан ташқари, ноқонуний ҳаракатлари.	☐ ҳа ☐ йўқ
Олиб қочиш	☐ ҳа ☐ йўқ
Бахтсиз ҳодиса	☐ ҳа ☐ йўқ
Фуқаролик жавобгарлиги, қуйидаги ҳодисалар билан ифодаланади:	
-битта ҳодиса бўйича учинчи шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарар	☐ ҳа ☐ йўқ
-битта ҳодиса бўйича учинчи шахсларнинг мол-мулкига етказилган зарар	☐ ҳа ☐ йўқ

¹¹Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ва тавсия этилган

Автотранспорт суғуртасининг шартномаси бўйича суғурталовчи суғурта килдирувчи томонидан сўровнома-ариза асосида танланган хавф гуруҳлари (турлари) бўйича суғурта ҳодисаси юз бериши натижасида суғурта объектларига етказилган зарарни қоплаб бериш мажбуриятини олади. Суғурта ҳодисаси натижасида суғурта зарарни қопламаси турлари танланади.(1-жадвал)

Автотранспорт воситасини суғурталаш шартномаси бўйича барча хавфлар ёки улардан баъзиларигина суғурталаниши мумкин. Бундан ташқари сўровнома-аризада суғурталанган хавфлар рўйхати билан бирга суғурталанаётган объектнинг тавсифи бўйича маълумотлар базаси йиғилади.(2-жадвал)

2-жадвал

Суғурталанаётган объектнинг тавсифи бўйича маълумотлар базаси¹²

Автотранспорт воситасида мавжуд ёки йўқлигини кўрсатинг:	☐ олиб қочишга қарши сигнализация ☐ ўт ўчиргич
Автотранспорт воситаси ишлаб чиқарувчи-заводнинг конструкциясидан фарқ қилувчи, бирор тарзда қайта ускуналанганми?	☐ ҳа ☐ йўқ
Агар ҳа бўлса, у ҳолда қўшимча ускунани ва қандай суммадалигини кўрсатинг	
Илгарилари автотранспорт воситасига юқорида кўрсатилган хавфлардан зарар етказилганми?	☐ ҳа ☐ йўқ
Агар ҳа бўлса, у ҳолда асосий сабабни ва зарар суммасини кўрсатинг	
Автотранспорт воситаси бошқа суғурта ташкилотида суғурталанганми?	☐ ҳа ☐ йўқ
Агар ҳа бўлса, у ҳолда қайси суғурта ташкилоти ва қандай суммада?	
Автотранспорт воситасидан фойдаланиш даври (суткадаги маълум бир вақт)	
Тунги вақтда автотранспорт воситасини сақлаш шарт-шароитлари қандай?	

¹²Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ва тавсия этилган

Зарарни вужудга келиши турли суғурта ходисалари натижасида бўлади. Энг кўп тарқалгани – йўл-транспорт ходисасидир. Уни аниқлашнинг батафсил маълумотлари йўл ҳаракати Қоидаларида ифода топган. Суғурта компанияси учун йўл-транспорт ходисасини тасдиқловчи ҳужжат йўл ҳаракати хавфсизлиги органининг 1-шакл маълумотномасидир.

Учинчи шахсларнинг қонунга зид ҳаракатлари автомобилга ана шундай хатти-ҳаракат орқали етказиладиган ҳар қандай зарарга сабаб бўлиши мумкин. Қонунга зид хатти-ҳаракат натижаси сифатида кўпинча синдирилган ойналар ва чироқлар, ўғирланган магнитолалар, ғилдираклар, фирма рамзлари, яъни автомобилнинг ҳар қандай қисмларининг ва кўшимча жиҳозларининг ўғирланиши юз кўрсатади. Шунингдек, қонунга зид хатти-ҳаракатларга тўхташ жойида, егаси йўқ вақтида автомобилнинг шикастланиши ҳам киритилади, бу ҳолда айбдор шахслар кўпинча аниқланмай қолади.

Агар суғурта ходисалари рўйхатига табиий офатлар ҳам киритилган бўлса, уларнинг вужудга келиши гидрометеорология хизматининг хулосалари орқали исботланади. Табиий офатлар Ўзбекистон Республикасининг кўпгина ҳудудларида камдан-кам содир бўлишига қарамай, бир вақтнинг ўзида кўп сонли суғурталанувчиларга оғир оқибатлар ва вайронгарчилик келтириши билан ажралиб туради.

Автотранспортнинг устига нарсаларнинг тушиши хатари қор ва муз сумалакларнинг, дарахтлар ва уларнинг шохларининг, биноларнинг бирон қисмининг, деразалардан улоқтирилган нарсаларнинг тушиши билан боғлиқ. Бу ҳодиса маҳалий милиция бўлимига зарар далолати бўйича ариза киритиш орқали исботланди. Суғурталанувчи томонидан бу ишлар айбдорларга нисбатан, агар уларнинг кимлигини аниқлаш имкони бўлса, даъво қилиш учун зарур бўлади.

Ўзбекистонда автотранспорт воситасини суғурталаш шартномаси бўйича бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш тури икки хил шаклда амалга оширилиб, суғурталанувчи паушалъ тизим ёки жойларни суғурталаш тизимини танлайди(3-жадвал).

3-жадвал

Автотранспорт воситасини суғурталаш шартномаси бўйича бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш турилари.¹³

☐ ПАУШАЛЪ ТИЗИМ	☐ ЖОЙЛАРНИ СУҒУРТАЛАШ ТИЗИМИ
Битта автотранспорт воситаси учун суғурта суммаси –	Автотранспорт воситасилардаги ҳар бир жой учун суғурта суммасини кўрсатинг:
Бунда қуйидагича жавобгарлик лимитлари белгиланади:	1. Ҳайдовчи
■ агар битта йўловчи жабрланган бўлса, суғурта суммасидан 40% миқдорида;	2.
■ агар иккита йўловчи жабрланган бўлса, суғурта суммасидан 35% миқдорида;	3.
■ агар учта йўловчи жабрланган бўлса, суғурта суммасидан 30% миқдорида;	4.
■ агар учтадан кўп йўловчилар жабрланган бўлса, суғурта суммасидан тенг улушларда.	5.

¹³Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ва тавсия этилган

Автотранспорт воситасини суғурталаш шартномаси бўйича фукаролик жавобгарлиги хавфи бўйича қуйидагилар амага оширилади:

битта ҳодиса бўйича учинчи шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарар(сони ва хафи билан);

битта ҳодиса бўйича учинчи шахсларнинг мол-мулкига етказилган зарар(сони ва хафи билан)

Автотранспорт воситасини суғурталаш шартномаси бўйича асбобларни ишлатмасдан ўрнатиш ва демонтаж қилиш мумкин бўлган, олиб қўйиладиган қўшимча ускуналар (автомагнитолалар, приёмниклар, уяли телефонлар ва бошқалар) ўғирланишдан суғурталанмайди.

Автотранспорт воситасини суғурталаш шартномаси бўйича қуйидагилар оқибатида юз берган воқеалар суғурта ҳодисаси, деб тан олинмайди:

- амалдаги йўл ҳаракати қоидаларига кўра автотранспорт воситаси ҳаракатининг таъқиқланишига олиб келувчи носозликларга эга бўлган автотранспорт воситасидан фойдаланиш;

- йўл ҳаракати қоидаларини бузиш: (светофор (регулировкачи)нинг таъқиқловчи сигналида ўтиб кетиш; темир йўл кесишмаларида ҳаракатланиш қоидаларига риоя қилмаслик; белгиланган ҳаракат тартибига қарши ҳаракатланиш; қувиб ўтиш қоидаларини бузиш; белгиланган ҳаракат тезлигини ошириш);

- ёнғин хавфсизлиги, заҳарли, ёнғиндан хавфли ва портловчи воситаларни ташиш ва сақлаш қоидаларини бузиш;

- автотранспорт воситасини, уни бошқариш учун зарурий ҳужжатларга эга бўлмаган шахс ёки суғурта шартномасида автотранспорт воситасидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган шахс сифатида кўрсатилмаган киши томонидан бошқарилиши;

- алкоголь, наркотик ёки токсик моддалар ёхуд автотранспорт воситасини бошқаришда таъқиқланган дори-дармонларни қабул қилиш таъсирида маст ҳолатда бўлган шахс томонидан автотранспорт воситасини

бошқарилиши, шунингдек, суғурталанган автотранспорт воситаси хайдовчисининг ЙТХ жойидан яшириниши ёки тиббий текширув (экспертиза)дан ўтишдан бош тортиши;

- автотранспорт воситасидан ўқитиш (ўргатиш), синовлар ўтказиш ёки спорт тадбирларида қатнашиш учун фойдаланиш;

- автотранспорт воситаси деталлари (боғламалари, агрегатлари)нинг эскириши;

- суғурта қилдирувчининг (автотранспорт воситаси эгасининг ёки вакил шахснинг) қасддан қилган ҳаракатлари, шунингдек, автотранспорт воситаси дан уюштирилган жиноятни содир этишга тайёргарликда ёки содир этишда фойдаланиш. Автотранспорт воситаси дан келтириб ўтилган мақсадларда фойдаланилганлиги суд томонидан белгиланган бўлиши керак;

- ядровий портлаш, радиация ёки радиоактив заҳарланиш;

- ҳарбий ҳаракатлар, шунингдек, машқлар ва бошқа ҳарбий тадбирлар;

- фуқаролик урушлари, турли кўринишдаги халқ қўзғалонлари ёки иш ташлашлар;

- давлат органлари фармойишига кўра автотранспорт воситасини мусодара қилиш, конфискация қилиш, реквизиция қилиш, ҳисобга олиш ёки йўқ қилиш;

- суғурталанган автотранспорт воситасини юклаш ёки тушириш;

- шартномани тузиш вақтида мавжуд бўлган автотранспорт воситасининг носозликлари;

- суғурталовчининг ёзма розилигисиз суғурталанган автотранспорт воситасини ижарага, лизингга ёки қайта гаровга бериш.

автотранспорт воситасини суғурталаш шартномаси бўйича бўйича қуйидаги ҳолатлар суғурта ҳодисасига кирмайди:

- бошқа суғурта ҳодисаларини келтириб чиқармаган ҳолда шиналарнинг зарарланиши;

- бошқа суғурта ҳодисаларини келтириб чиқармаган ҳолда, электр токининг қисқа туташуви вужудга келиши натижасида электр ускуналари деталлари ва тизимларига зарар етиши;

- суғурта қилдирувчи ва наф олувчининг, шунингдек, учинчи шахсларнинг маънавий зарари, бой берилган даромад, фаолиятнинг (ишнинг) тўхтаб қолиши, йўқотилган фойда ва бошқа билвосита ва тижорий йўқотишлар, зарарлар ва ҳаражатлари: жарималар, суғурта қилинган объектни таъмирлаш вақтида меҳмонхонада яшаш, сафар ҳаражатлари, товарларни етказиб бериш ва хизматларни ишлаб чиқиш муддатлари ва бошқалар билан боғлиқ йўқотишлар каби;

- суд чиқимларини ва адвокат хизматларини тўлаш билан боғлиқ зарарлар, агар суғурта шартномасида бошқа ҳолатлар кўзда тутилмаган бўлса;

- суғурталанган объектларга суғурта қопламаси ҳудудидан ташқарида ва/ёки суғурта жавобгарлиги вақти ҳисобланмайдиган сутканинг маълум бир қисмида зарар етиши;

- автотранспорт воситасини рўйхатга олиш белгиларининг, шунингдек, автотранспорт воситасини ишлаб чиқарувчи- завод томонидан ўрнатилмаган ва/ёки қўшимча ускуналар сифатида суғурталанмаган қўшимча ускуналарнинг ўғирланиши, шикастланиши, йўқ қилиниши натижасида етказилган зарар;

- суғурта ҳодисаси юз берган вақтда суғурталанган автотранспорт воситасининг ичида бўлган мол-мулкка зарар етиши.

Автотранспорт воситасини суғурталашда суғурта қиймати қуйидагилардан келиб чиққан ҳолда аниқланади:

- суғурталанган объектнинг эскирганлик даражасини ва техника-эксплуатациявий ҳолатини ҳисобга олган ҳолда, Суғурта қилдирувчи томонидан тақдим этилган автотранспорт воситаси ва қўшимча ускунанинг ҳақиқий қийматини расмий тасдиқловчи ҳужжатлар асосида, бирламчи қийматдан келиб чиққан ҳолда; тасдиқловчи ҳужжатлар

бўлмаган тақдирда – автотранспорт воситаси ва қўшимча ускунанинг шартномани тузиш вақтида томонларнинг келишувига кўра, ёки мустақил баҳоловчини жалб қилган ҳолда белгиланадиган бозор қиймати асосида аниқланади ва суғурта қийматини аниқлаш бўйича харажатлар суғурта килдирувчининг ҳисобидан амалга оширилади. Суғурта суммалари ва суғурта мукофотлари миқдори суғурта объектлари ва хавф гуруҳлари бўйича алоҳида белгиланади ва кўрсатилган суғурта мукофоти бир йиллик суғурта жавобгарлиги учун тўлов ҳисобланади (4-жадвал). Автотранспорт воситасини суғурталаш шартномасида зарар етказиш ва олиб қочиш (каска) хавфларидан суғурта қилиш бўйича суғурта суммаси автотранспорт воситасини ва/ёки қўшимча ускунанинг суғурта қийматидан кам миқдорда белгиланиши мумкин (тўлиқ бўлмаган суғурта).

- 4 – жадвал

Автотранспорт суғуртасида суғурта жавобгарлиги ва суғурта мукофотини рисклар гуруҳлари бўйича ҳисоблаш. ¹⁴

ХАВФЛАР/ОБЪЕКТЛАР	СУГУРТА СУММА	ФРАНШИЗА	ТАРИФ (%)	СУГУРТА МУКОФОТИ
ЗАРАР ЕТКАЗИШ ВА ОЛИБ ҚОЧИШ (КАСКО)				
Автотранспорт воситасининг суғуртаси	сўм	%	%	сўм
Қўшимча ускуна	сўм	%	%	сўм
Умумий суғурта суммаси	сўм	%	%	сўм
БАХТСИЗ ҲОДИСА				
Суғурта суммаси	сўм	-----%	%	сўм
ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИ				
битта ҳодиса бўйича учинчи шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарар	сўм	-----%	%	сўм
битта ҳодиса бўйича учинчи шахсларнинг мол-мулкига етказилган зарар	сўм	%	%	сўм
Шартнома бўйича суғурта мукофотларининг умумий суммаси – жами:	сўм			

¹⁴“Алфа инвест” суғурта компанияси маълумотлари асосида

Бу ҳолда суғурталовчи суғурта ҳодисаси юз бериши билан суғурта қилдирувчига етказилган зарарнинг бир қисмини суғурта суммасининг суғурта қийматиға мутаносиб равишда тўлаб беришга мажбур. Агар автотранспорт воситасининг ва/ёки қўшимча ускуна суғурта қийматининг фақат бир қисми миқдорида суғурталанган бўлса, суғурта қилдирувчи автотранспорт воситасини ва/ёки қўшимча ускунани бошқа суғурталовчида қўшимча суғурта қилиши мумкин, бунда барча суғурта шартномалари бўйича умумий суғурта суммаси уларнинг ҳақиқий қийматидан ошиб кетмаслиги керак. Автотранспорт воситасини ва/ёки қўшимча ускунанинг шартномада кўрсатилган суғурта суммаси автотранспорт воситасини ва/ёки қўшимча ускунанинг суғурта қийматидан ошиб кетса, шартнома суғурта суммасининг суғурта қийматидан ошиқча қисмида ҳақиқий ҳисобланмайди. Бу ҳолда суғурта мукофотининг ортиқча тўланган қисми қайтариб берилмайди. Бахтсиз ҳодиса хавфи бўйича шартнома суғуртанинг паушаль тизими ва автотранспорт воситасидаги жойларни суғурта қилиш тизими бўйича тузилиши мумкин. Бахтсиз ҳодиса хавфи бўйича суғурта тизимини танлаш шартномани тузиш вақтида суғурта қилдирувчи томонидан амалга оширилади ва шартноманинг иловасида кўрсатилади. Паушаль тизим бўйича шартнома тузишда, шартномада ҳар бир жабрланувчи бўйича суғурталовчининг жавобгарлик лимитини белгиланган ҳолда, бутун бир автотранспорт воситасини учун суғурта суммаси акс эттирилади. Бунда, агарда битта йўловчи жабрланган бўлса, суғурта суммасидан 40% миқдорида, иккита йўловчи жабрланган бўлса, суғурта суммасидан 35% миқдорида, учта йўловчи жабрланган бўлса, суғурта суммасидан 30% миқдорида, учтадан ортиқ йўловчи жабрланган бўлса, суғурта суммасидан тенг улушларда тўлаш шартлари белгиланади. Автотранспорт воситасинидаги жойларни суғурта қилиш тизими бўйича шартнома тузилганда, шартномада автотранспорт воситасинидаги ҳар бир суғурталанган жой учун суғурта суммаси келишилиб ўтилади. Бунда суғурталанган жойлар сони автотранспорт

воситасини даги ўриндиқлар сонидан ошиб кетмаслиги кераклиги тўғрисида чегра қўйилади. Айрим ҳолларда хавф даражасининг ортиши суғурта мукофоти миқдорини ошириш заруриятини келтириб чиқарса, суғурталовчи суғурта қилдирувчига расмий хабарнома ёки суғурта шартномасига қўшимчалар билан биргаликда қўшимча суғурта мукофоти ҳисобини юборади. Суғурта қилдирувчи қўшимча суғурта мукофоти ҳақидаги расмий хабарномани олган санадан бошлаб 10 (ўн) иш куни давомида уни тўласа, суғурта шартномасига киритилган ўзгартиришлар қабул қилинган, хавф даражаси эса – қўшимча мукофот пули тўланган вақтдан эътиборан суғурталанган ҳисобланади. Акс ҳолда, хавф даражасининг ортиши суғурталанмаган ҳисобланади.

Автотранспорт воситасини суғурталаш бўйича «ALFA INVEST» суғурта компанияси томонидан қуйидаги қўшимча хизматлар ҳам ташкил этилган:

- суғурта ҳодисалари бўйича компания мутахассисларининг тезкор ҳаракати;
- ЙТХ жойидан эвакуация қилиш харажатларининг қоплаб берилиши;
- мустақил эксперт ташкилоти томонидан зарарнинг ҳақиқий миқдорини аниқлаш;
- автомобилни ихтисослашган сервис марказида таъмирлаш (100% кафолат билан);
- автотранспорт воситасини ишлаб чиқарувчи мамлакатдан келтирилган асл эҳтиёт қисмларидан фойдаланиш.

Автотранспорт воситасини суғурталашда юқорида қайд этилган зарарларни қоплашнинг “Тўлиқ қоплама” шarti асосида суғурталаш ҳар қандай ҳодиса натижасида келиб чиққан зарарнинг тўлиқ қопланишини назарда тутди, бундан фақат ғилдирак шиналарининг протектори йўл қўйилганидан ортиқ даражада эскириши оқибатида, техникавий носозлик ёки протекторни қиздириб ямаш орқали қайта тикланиши оқибатида шикастланиши бундан истисно этилади.

Автотранспорт воситасини суғурталашда қисман қоплаш шартлари турлича бўлиши мумкин, яъни:

- табиий офат, ёнғин, портлаш, йўл (сув)-транспорт ҳодисаси (ғилдирак шиналарининг шикастланишидан ташқари, агар бунда транспорт воситасига бошқа зарар етказилмаган бўлса), ўғирланиши ёки олиб қочирилиши, ўғирлашга (олиб қочишга) уриниш, жумладан транспорт воситасининг алоҳида қисмлари, жиҳозлари ва мосламаларининг ўғирланиши натижасида етказилган зарар қопланади;

- табиий офат, йўл (сув)-транспорт ҳодисаси (ойналарнинг синиши, шиналарнинг шикастланишидан ташқари, агар бунда транспорт воситасига бошқа зиён етмаган бўлса), ўғирланиши ёки олиб қочирилиши натижасида етказилган зарар қопланади;

- ёнғин, портлаш, йўл (сув)-транспорт ҳодисаси (ойналарнинг синиши, шиналарнинг шикастланишидан ташқари, агар бунда транспорт воситасига бошқа зиён етмаган бўлса) натижасида етказилган зарар қопланади.

Суғурталашнинг юқорида келтирилган кўринишлари шартларидан қатъий назар, улардан ҳеч қайси бири ҳарбий ҳаракатлар, ҳарбий ҳолат эълон қилиниши, фуқаро ғалаёнлари, радиоактив зарарланиш натижасида юзага келган бўлса, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 964-моддаси меъёрларига асосан (агар мазкур хавтарларни суғурта хатарлари доирасига киритилиши бевосита суғурта шартномасида белгилаб қўйилган бўлмаса) қопланмайди.

Суғурта шартномаси одатда икки ойдан бир йилгача муддатга тузилади. Суғурта суммасининг миқдори суғуртага қабул қилинаётган транспорт воситасининг қийматидан (эскиришини ҳам ҳисобга олган ҳолда) юқори бўлиши мумкин эмас.

Суғурта ҳолати вужудга келганда томонларнинг ўзаро муносабатлари тартиби суғурта шартномасида ўрнатилган. Суғурта ҳолати содир бўлгани тўғрисида суғурталанувчи суғурта шартномасида белгилаб қўйилган муддат ичида, имкон қадар зудлик билан суғурталовчига хабар бериши

шарт. Ўз вақтида хабар бермаслик суғурта тўловини тўланишини рад этиш учун асос бўлиши мумкин. Суғурта шартномаси шартларида, одатда, йўл транспорти ҳодисаси содир бўлганда суғурталанувчи дарҳол суғурталовчи билан боғланиши ва ундан учинчи шахсларга ва ташкилотларга мурожаат этиш юзасидан кейинги хатти-ҳаракатлари юзасидан маслаҳат олиши даркор. Бу айниқса автомобил эгаларининг жавобгарлик суғурта шартномаси бўйича учинчи шахсларнинг мол-мулкига зарар етказилган ҳолатларда муҳим аҳамият касб этади. Автотранспорт воситаси шикастланган ҳолда суғурталанувчи таъмирлаш ишлари бошлангунга қадар транспорт воситасини суғурталовчи вакилига кўздан кечириш учун тақдим этиши даркор ва етказилган шикастланишлар суғурта ташкилотининг кўздан кечириш ҳужжатларида ўз ифодасини топиши керак. Мана шу текширишлар кейинчалик суғурта тўлови миқдорини ҳисоблаб чиқариш учун асос бўлиб хизмат қилади. Худди суғурта ҳолати тўғрисида ўз вақтида хабар берилмагандаги каби, йўл-транспорт ҳодисасидан сўнг транспорт воситасини суғурталовчига кўздан кечириш учун тақдим этмаслик ҳам суғурта тўловини рад этиш учун асос бўла олади. Суғурта ҳолати вужудга келиши муносабати билан қилинадиган хатти-ҳаракатлари асосидаги суғурталанувчининг мажбуриятлари суғурта шартномасида белгилаб қўйилади ва унинг муҳим шартларини ташкил этади.

Бахтсиз ҳодисадан суғурталашда йўл-транспорт ҳодисаси натижасида ҳайдовчининг ёки йўловчиларнинг ҳар қандай жароҳат олиши суғурта ҳодисаси бўлиб ҳисобланади. Бундай ҳодисалар йўл ҳаракати хавфсизлиги органлари томонидан рўйхатга олиниши шарт. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига мувофиқ бу айбдорга қарши жиноий иш қўзғатилиши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Етказилган зарар ҳажми суғурта ташкилоти томонидан суғурталанган автотранспорт воситасининг нобуд бўлиши, шикастланиши ёки ўғирланиши далолатини ва шароитларини тасдиқловчи мутасадди

идоралардан олинган зарур ҳужжатлар мавжуд бўлса, суғурта далолатномаси асосида, транспорт воситасига шикаст етган ҳолларда, бундан ташқари, уни таъмирлаш ёки қайта тиклаш харажатлари сметасини ҳам ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Қоплама етказилган зарар ҳажмида, аммо суғурта шартномасида белгилаб қўйилган суғурта суммасидан кўп бўлмаган ҳажмда, яъни дастлабки хатар тизими асосида, ёки суғурта суммаси транспорт воситасининг ҳақиқий қийматидан ташкил етган миқдорда тўлаб берилади.

Айни чоғда автотранспорт воситасини шикастланиш ҳолатига суғурталаш шартларида суғурталанган автомобилнинг тўлиқ конструктив нобуд бўлиши тушунчаси ҳам мавжуд бўлади. Қоидага кўра, конструктив нобуд бўлиш тушунчаси шундай суғурта ҳодсасидирки, бунда зарар суғурталанган автомобил суғурта суммасининг (суғурта қийматининг) 75% дан ошиб кетади. Бундай ҳолда суғурталанувчи тўлиқ суғурта суммасига тенг миқдордаги қопламани олиб, суғурталанган транспорт воситасидан суғурталовчи фойдасига воз кечиши (абандон) мумкин.

Автотранспорт суғуртасида суғурта тўлови учун зарур бўладиган ва суғурталанувчи томонидан тақдим этиладиган суғурта ҳолати вужудга келганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар рўйхати суғурта шартномасида белгилаб қўйилади ва одатда қуйидагилардан таркиб топади:

- автотранспорт суғуртасида автотранспорт воситаси йўл-транспорт ҳодисасига учраганда: йўл ҳаракати хавфсизлиги органининг 2-шаклдаги маълумотномаси;

- автотранспорт суғуртасида автотранспорт воситасини олиб қочилганда: ички ишлар идораларининг жиноят иши қўзғатилгани тўғрисидаги маълумотномаси;

- автотранспорт суғуртасида автотранспорт воситаси ёниб кетганда: ўт ўчириш бўлими маълумотномаси;

- автотранспорт суғуртасида учинчи шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари, жинояткорлиги ва безорилиги натижасида зарар кўрилганда: ички ишлар идоралари маълумотномаси;

- автотранспорт суғуртасида ҳайдовчиларнинг ва йўловчиларнинг жойларида жисмоний зиён етказилганда: йўл ҳаракати хавфсизлиги идорасининг маълумотномаси, жароҳатларнинг хусусияти тўғрисидаги тиббий маълумотнома, зарур ҳолда – ВТЕК маълумотномаси ёки ўлим сабаблари кўрсатилган тиббий суғурта билан вафот етганлик тўғрисидаги гувоҳнома;

- автотранспорт суғуртасида учинчи шахсларнинг мулкӣ манфаатларига зарар етказилганда суғурта ҳолати вужудга келганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар таркиби юқорида санаб ўтилганларга ўхшаш бўлиб, етказилган зарарнинг хусусиятига боғлиқдир.

Суғурталовчилар суғурталанган транспорт воситаси шикастланганда суғурта қопламасини ҳисоблаш ва тўлашнинг бир неча шаклини тавсия этадилар:

– автомобилни суғурталовчининг йўлланмаси асосида автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида таъмирлаш ҳисоб-китоб ҳужжати асосидаги тўлов;

– автомобилни суғурталанувчи танлаган автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида таъмирлаш ҳисоб-китоб ҳужжати асосидаги тўлов;

– автотранспорт воситаси суғурталанган минтақада таъмирлашнинг ўртача баҳоларини қўллаган ҳолда тузилган калкуляция асосида суғурта қопламаси тўлови;

Биринчи ҳолатда суғурта компанияси автомобилни таъмирлаш бўйича барча зарур ишларнинг ҳамда автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станцияси билан ўзаро ҳисоб-китобларнинг ўтказилишини таъминлаши шарт. Бироқ таъмирлаш ихтисослашмаган автомобилларга

техник хизмат кўрсатиш станциясида ўтказилиш ҳам мумкин, шу сабабли суғурта шартномасида қайси автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида хизматидан фойдаланилиши кўрсатилиши зарур.

Иккинчи ҳолатда таъмирлашни ҳар қандай автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида ўтказилиши мумкин. Бунда полис қиймати илгари суғурта компанияси мутахассислари томонидан аниқланмаган шикастланшиларни экспертиза қилиш бир мунча қийин кечганлиги ҳисобига ошиши ҳам мумкин. Бу нарса суғурталовчидан қоидаларда мавжуд бўлган ишишнинг соатбай меъёри бўйича автомобилни таъмирлаш қиймати чекловларига алоҳида эътибор ажратишни талаб қилади.

Суғурталанган автотранспорт воситасини таъмирлаш учун “ўртача нархлар” асосида тузилган калкуляция бўйича тўлов ўтказилганда суғурталанувчи ҳар қандай автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясига мурожаат этиши мумкин. Аввалги ҳолатдаги каби, автотранспорт воситасини кўздан кечириш чоғида суғурталовчи томонидан аниқланмаган шикастланшиларни экспертиза қилиш бир мунча қийинлиги, шунингдек олинган суғурта тўлови танланган автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида таъмирлаш харажатларини тўлиқ қопламаслиги муаммолари юзага келиши мумкин.

Бахтсиз ҳодисалар билан боғлиқ зарарларни ҳал этишда суғурта таъминоти жабрланганларга олган жароҳатлари туфайли меҳнат лаёқатини йўқотиш ҳиссасига мос тарзда тўланадиган суғурта суммасининг бир қисмини махсус жадваллар асосида ҳисоблаб чиқилади. Малакали тиббий ёрдамни тақдим қилиш ёки суғурта суммасини тўлаб бериш кўринишида амалга оширилиши мумкин. Бундан ташқари суғурта шартларида жароҳат сабабли меҳнат лаёқатини йўқотилган ҳар бир кун учун суғурта тўлови тарзида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Автотранспортни суғурталаш қоидаларида содир бўлган ҳодиса суғурта ҳолати деб ҳисобланмайдиган ва унинг вужудга келиши суғурта қопламаси тўланишини келтириб чиқармайдиган шартлар ҳам

кўрсатилади. Ана шундай асослар қаторига йўл-транспорт ҳодисасини маст ҳолда содир этилиши, йўл ҳаракати қоидалрининг қўпол тарзда бузилиши, носоз автомобилдан фойдаланилиши, автотранспорт воситасидан мақсадга номувофиқ тарзда фойдаланилиши, суғурталанувчи ёки автомобилдан бошқа фойдаланувчиларнинг ғаразли ниятлари мавжуд бўлиши ҳолатлари киритилади. Суғурта қопламасини тўланишини рад этиш асосларининг рўйхати суғурта шартномасида белгилаб қўйилади.

2.2. Ўзбекистон суғурта бозорида транспорт воситаси эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғуртасининг ҳозирги ҳолати ва унинг таҳлили

Суғурта бозорини давлат томонидан қўллаб-қувватланиши натижасида юридик ва жисмоний шахсларга суғурта хизматларини кўрсатиш кўлами кенгайиб, сифат кўрсаткичларида ижобий ўзгаришлар юз бераяпти. Суғурта фаолиятининг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланди ва мунтазам такомиллаштирилиб боришмоқда. 2008 йил 21 апрелда Ўзбекистон Республикасининг “Транспорт воситалари эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги қонун ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 майдаги “Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-872-сонли Қарори қабул қилинди. Транспорт воситалари эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини суғурталашнинг тартибини белгилаш орқали жабрланувчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишни кафолатлайди. Мазкур қонуннинг ўзига хос жиҳатларидан бири – суғурталашнинг мажбурийлиги бўлиб, бундай тартиб, биринчи навбатда, йўл-транспорт ҳодисаси туфайли жабрланган фуқороларнинг ҳаёти ва соғлигини муҳофаза қилиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ йўқотишлари ўрнини ўз вақтида қоплаш ҳамда бузилган ҳуқуқларини тикланишини назарда тутди. Шу билан бир қаторда мазкур қонуннинг аҳамиятли жиҳатларидан бири, мажбурий

суғурта бўйича суғурта захирасини шакллантириш лозимлиги белгиланган. Унга кўра, агар мажбурий суғуртани амалга ошириш пайтида мазкур суғурта тури бўйича суғурталовчининг даромадлари ва харажатлари орасида фарқ бир йилда кўрсатилган даромадларнинг 5 фоизидан ортиқ бўлса, ортиқ сумма суғурталовчи томонидан кейинги йилларда суғурта тўловларини амалга ошириш харажатларини қоплаш учун суғурта захирасини шакллантиришга йўналтирилади.

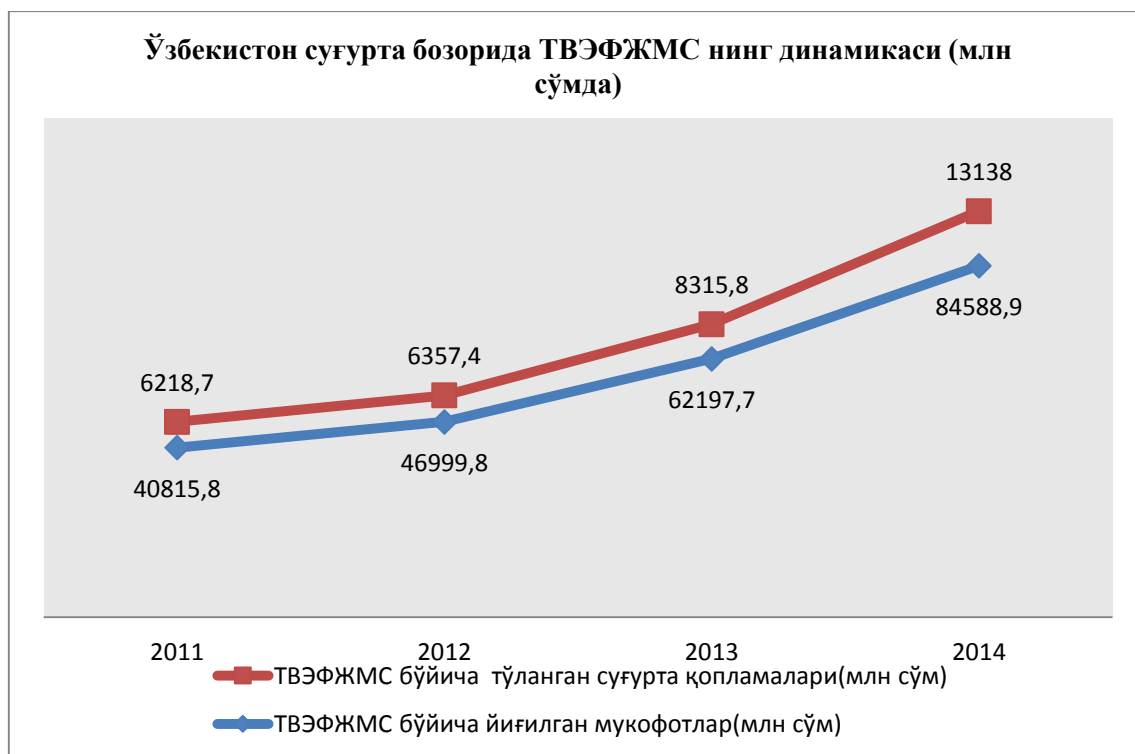
Шунингдек транспорт воситаси билан боғлиқ ҳодиса содир бўлганда суғурта қилдирувчи ва жабрланувчи амалга ошириши лозим бўлган ҳаракатлар ҳам белгиланган. Унинг энг асосий жиҳатларидан бири, суғурта ҳодисаси содир бўлганда суғурта қилдирувчи ёки унинг ваколатли вакили уч календар кунидан кечиктирмай жабрланувчига суғурта полисининг нусхасини топшириши ҳисобланади. Агарда суғурта ҳодисаси содир бўлганда жабрланувчи томонидан суғурталовчига тақдим этилиши лозим бўлган ҳужжатлар ҳам ушбу суғурта тури учун муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Транспорт воситалари эгаларини мажбурий суғурта қилиш объекти бўлиб, транспорт воситасидан фойдаланишда транспорт воситалари эгаларининг жабрланувчиларнинг ҳаёти, соғлиги ва (ёки) мол-мулкига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш бўйича фуқаролик жавобгарлиги қонун ҳужжатларига мувофиқ юзага келиши билан боғлиқ бўлган мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

Автотранспорт ҳайдовчиларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш ихтиёрий тартибда ҳам ўтказилади. Бозор иқтисодиёти шароитида бу суғурта турини амалга ошириш бир томондан транспорт ҳайдовчиси учун иккинчи томондан эса йўл транспорт ҳодисаси натижасида зарар кўрган жабрланувчи учун ҳам катта аҳамиятга эга. Чунки транспорт ҳайдовчисида жабрланувчига моддий ёрдам кўрсатиш учун маблағ бўлмаслиги мумкин. Агар у учинчи шахсларга зарар

келтириш жавобгарлигини суғурталаш бўйича шартномага эга бўлса суғурта қопламаса суғурта ташкилоти томонидан қопланади.

Натижада мамлакатда яшайдиган аҳолини турмуш фаровонлиги яхшиланиб, уларда транспорт воситаларини сотиб олишга бўлган эҳтиёж сезиларли даражада ортиб бормоқда. Бу ҳолат ўз-ўзидан фуқороларнинг ўзининг шахсий машинасига эга бўлиши уларнинг сонининг ошиши, транспорт воситалари ўртасида ҳар хил нохуш бахтсиз ҳодисаларни келтириб чиқаришга сабаб бўлмоқда. Транспорт воситалари эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш турининг жорий этилиши суғурта бозорида йиғиладиган суғурта мукофотларини ошишига ва суғурта компанияларининг молиявий барқарорлиги мустаҳкамланишига сабаб бўлмоқда.

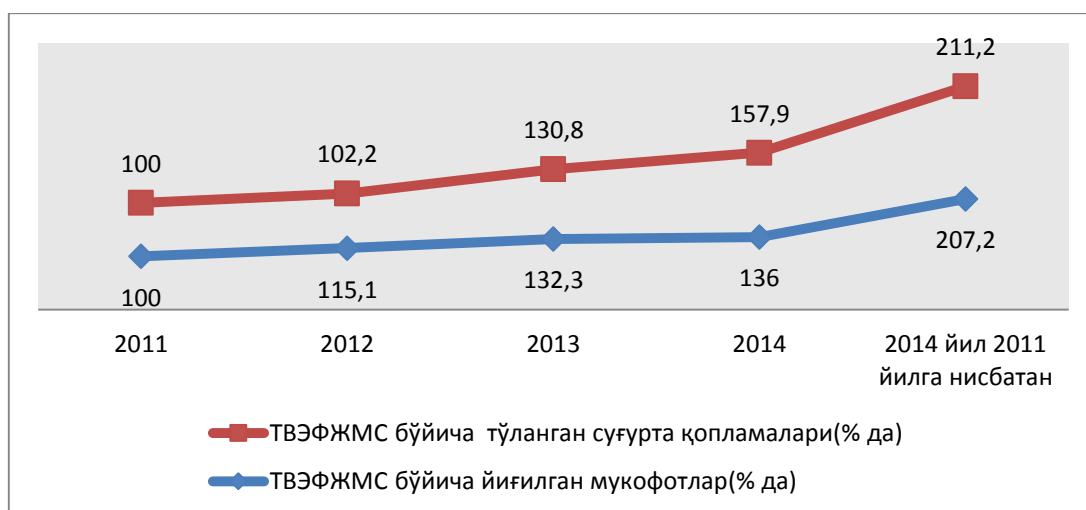
4-расм. Ўзбекистон суғурта бозорида транспорт воситалари эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилишнинг 2011-2014 йиллардаги таҳлили(млн сўмда).¹⁵

2011-2014 йиллар давомида автотранспорт воситалари эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича йиғилган

¹⁵www/mf.uz сайтидан олинган маълумотлар асосида

суғурта мукофотлари(4-расм) 2011 йилда 40815,8 млн сўм, 2012 йилда 46999,8 млн сўм, 2013 йилда 62197,7 млн сўм. 2014 йилда 84588,9 млн сўмни ташкил қилган. 2014 йил 2011 йилга нисбатан 2.0 баробар кўп суғурта мукофоти йиғишга эришилган. 2014 йилни 2013 йилга нисбатан таққосланганда 1,4 баробарга ўсганлигини кузатиш мумкин.

Ўзбекистон суғурта бозорида 2011-2014 йиллар давомида автотранспорт воситалари эгаларининг фуқоралик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича тўланган суғурта қопламалари 2011 йилда 6218,7 млн сўм, 2012 йилда 6357,4 млн сўм, 2013 йилда 8315,8 млн сўм. 2014 йилда 13138 млн сўмни ташкил қилган. 2014 йил 2011 йилга нисбатан 2.2 баробар кўп суғурта қопламаси тўланган. 2014 йилни 2013 йилга нисбатан таққосланганда 1,6 баробарга ўсганлигини кузатиш мумкин.

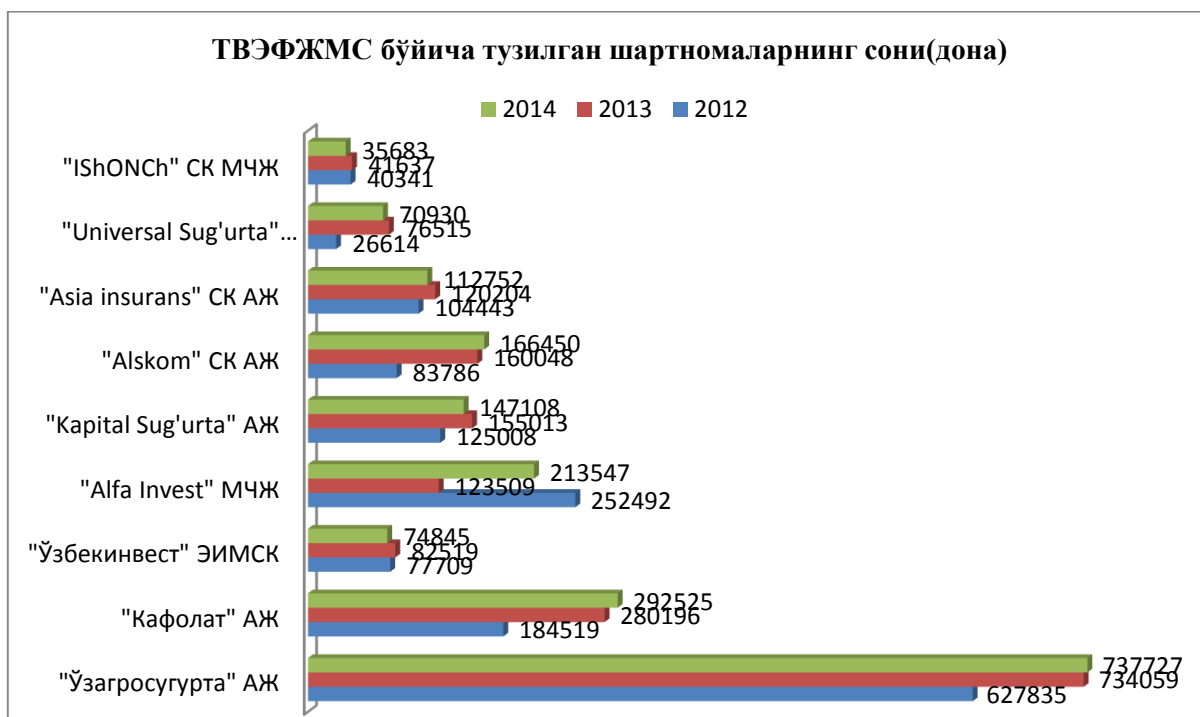
5-расм. Ўзбекистон суғурта бозорида транспорт воситалари эгаларининг фуқоралик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилишнинг 2011-2014 йиллардаги динамикасининг таҳлили(%да).¹⁶

2011-2014 йиллар давомида автотранспорт воситалари эгаларининг фуқоралик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича йиғилган суғурта мукофотларини (5-расм) 2011 йилда 100,0 деб базавий йил сифатида белгиласак, 2012 йилда 115,1%га, 2013 йилда 2012 йилга нисбатан 132,3 %га, 2014 йил 2013 йилга нисбатан 136,0 %га кўп суғурта мукофотлари йиғилган. 2014 йил 2011 йилга нисбатан 207,2 %га кўп

¹⁶Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

суғурта мукофоти йиғишга эришилган. Ўзбекистон суғурта бозорида 2011-2014 йиллар давомида автотранспорт воситалари эгаларининг фуқоралик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича тўланган суғурта қопламалари 2011 йилни 100% деб база сифатида қабул қилиб олсак 2012 йилда 2011 йилга нисбатан 102,2%га, 2013йилда 2012 йилга нисбатан 130,8%га, 2014 йилда 2013йилга нисбатан 157,9%га суғурта даъволари бўйича суғурта қопламаларини кўп тўланганлиги кўриниб турибди. Базис йилга нисбатан, яъни 2014 йилда 2011 йилга нисбатан 211,2 %га кўп суғурта қопламалари тўланган ёки суғуртанинг зарарлиликги 2,1 баробарга ошганлигини билдиради.

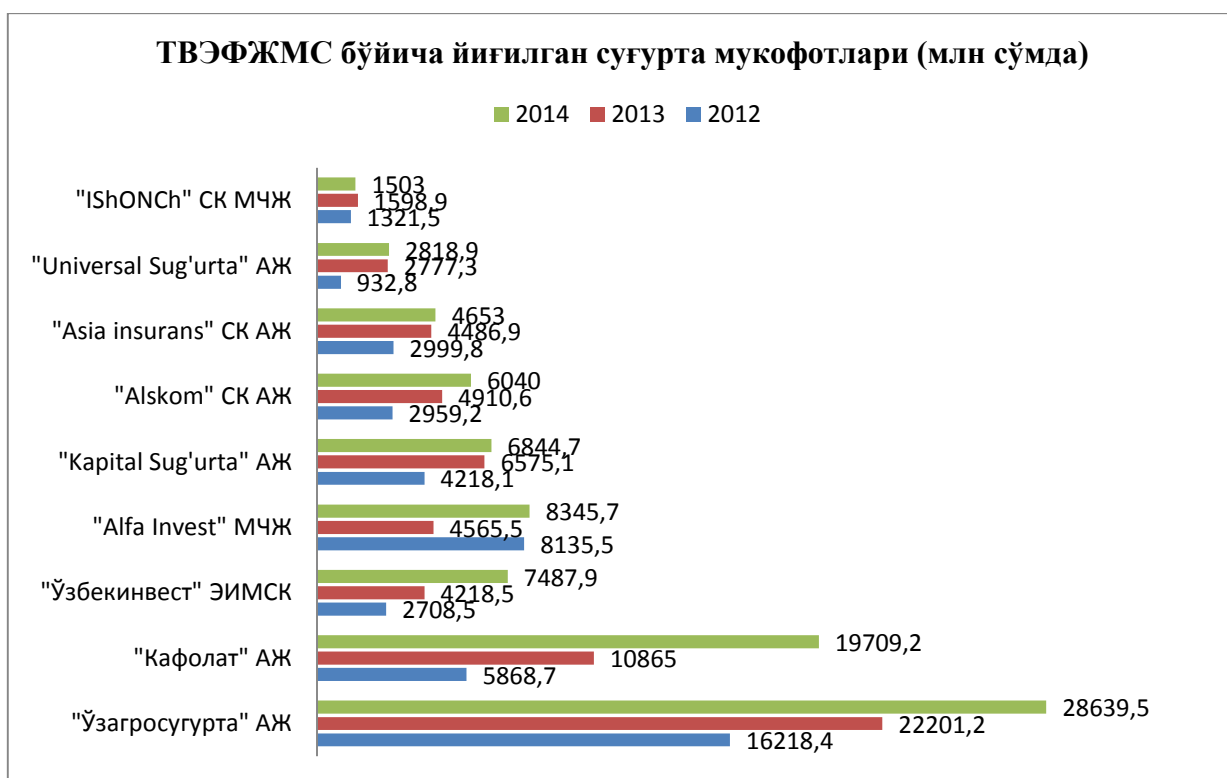
2015 йил 1 январ ҳолатига Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт воситалари эгаларининг фуқоралик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича суғурта хизматини кўрсатишга учун 9 та суғурта компаниясига рухсатнома берилган ва улар томонидан амалга оширилиб келинмоқда.

6-расм. ТВЭФЖМС бўйича тузилган шартномаларнинг сони(дона)¹⁷

¹⁷Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

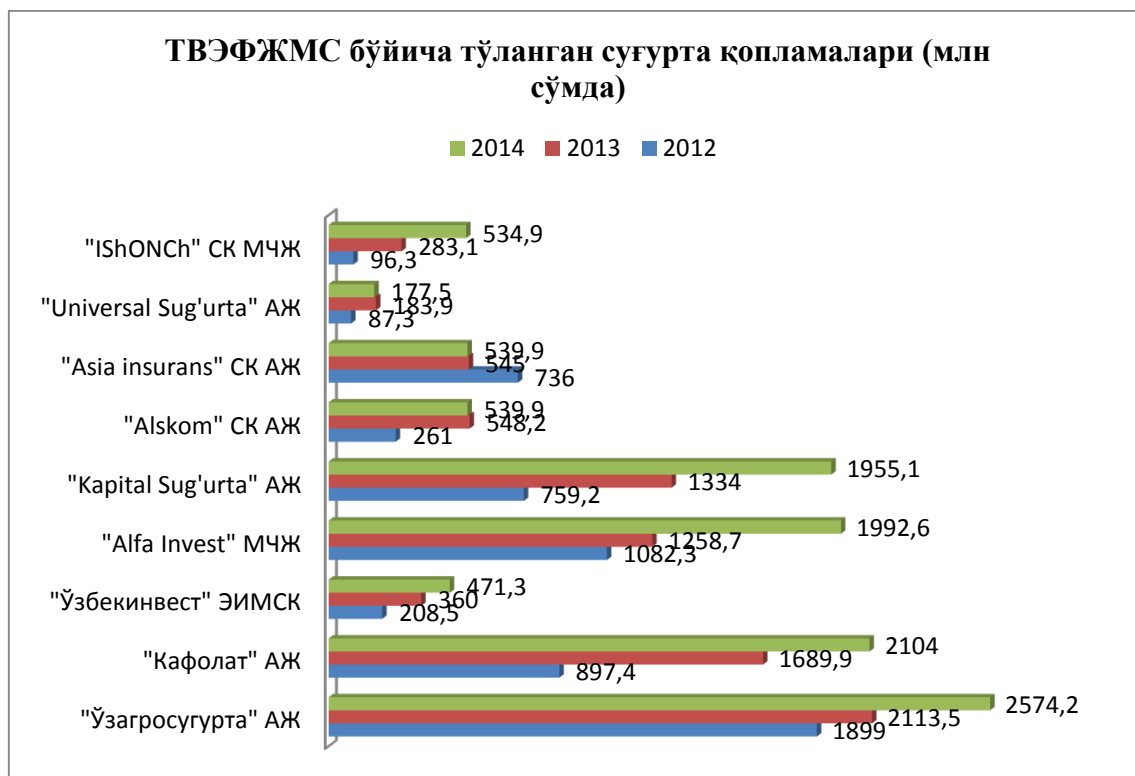
2014 йилда транспорт эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тузилган шартномалар улуши таҳлил(6-расм) этилганда "Ўзагросуғурта" АЖ 39,8%ни, "Кафолат" АЖ 15,8%ни, "Ўзбекинвест" ЭИМСК 4,0%ни, "Alfa Invest" МЧЖ 11,5%ни, "Kapital Sug'urta" АЖ 8,0%ни, "Alskom" СК АЖ 9,0%ни, "Asia insurers" СК 6,0%ни, АЖ "Universal Sug'urta" АЖ 3,8%ни, "IShONCh" СК МЧЖ 1,9ни ташкил этган. Суғурта бозорининг энг кўп иштирокчиси, юқори учликка кирувчи "Ўзагросуғурта" АЖ 39,8%ни, "Кафолат" АЖ 15,8%ни, "Alfa Invest" МЧЖ 11,5%ни, ҳисобланади. 2012 йилда бу кўрсаткичлар "Ўзагросуғурта" АЖ 41,2%ни, "Кафолат" АЖ 12,1%ни, "Alfa Invest" МЧЖ 16,5%ни ташкил қилган. "Ўзагросуғурта" АЖ 1,4%га, ва "Alfa Invest" МЧЖ 5%га шартномаларни тузиш сони пасайган.

7-расм. Ўзбекистон суғурта бозорида транспорт воситалари эгаларини фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси бўйича йиғилган суғурта мукофотларининг таҳлили(млн.сўмда)¹⁸

¹⁸Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

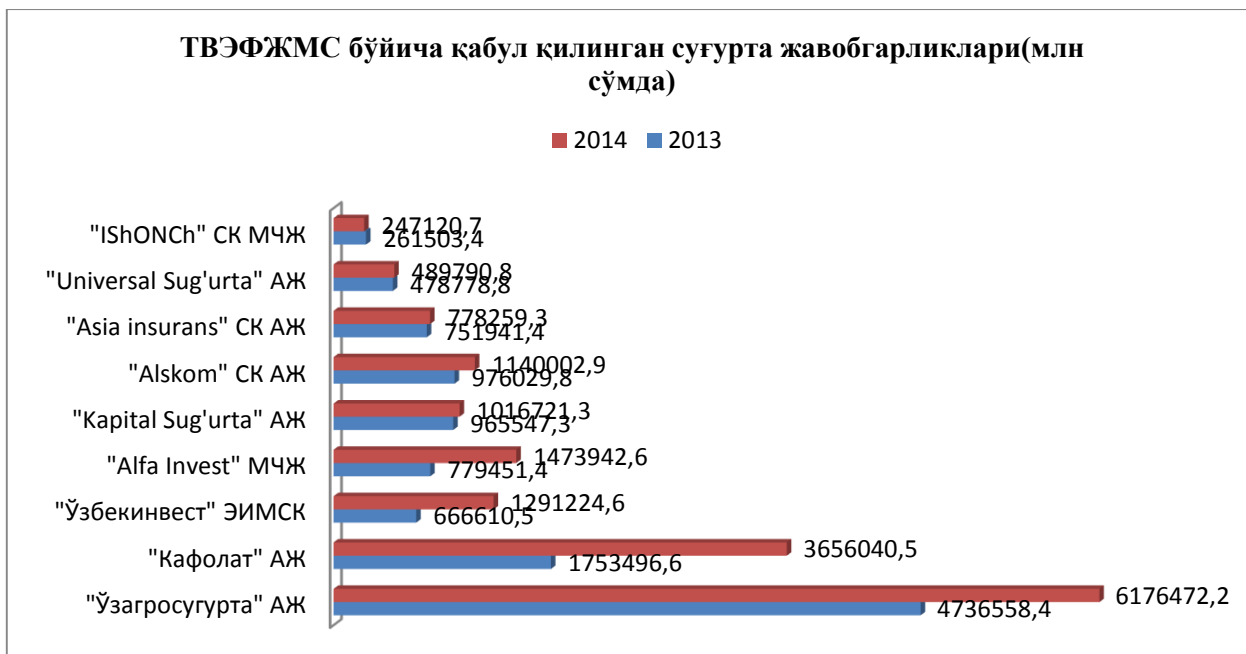
7-расмда 2014 йилда транспорт воситалари эгаларини фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғуртасини амалга оширувчи суғурта компаниялари томонидан йиғилган суғурта мукофотлари тўғрисида маълумотлар келтириб ўтилган. Унда транспорт воситалари эгаларини фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғуртасини амалга оширувчи 9 та суғурта компанияси ичида ҳам энг кўп йиғилган суғурта мукофотлари “Ўзагросуғурта” 28639,5 млн сўм, Кафолат”19709,2 млн.сўм, “Алфа инвест” 8345,7 млн. сўм, "Ўзбекинвест" ЭИМСК 7487,9 млн.сўм, “Капитал суғурта” 6844,7 млн сўм суғурта мукофотларини йиғиш суғурта компанияларининг улушига тўғри келади. Шу билан бир қаторда транспорт воситалари эгаларини фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси бўйича суғурта мукофотлари ва суғурта тўловларининг ўсишига эътиборни қаратмоғимиз лозим.

8-расм. 2012-2014 йилларда ТВЭФЖМС бўйича тўланган суғурта қопламалари (млн сўмда)¹⁹

¹⁹Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

8-расм 2014 йилда транспорт воситалари эгаларини фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича суғурта компаниялари томонидан тўланган суғурта қопламалари тўғрисида маълумотлар келтириб ўтилган. Унда транспорт воситалари эгаларини фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича 9 та суғурта компанияси ичида суғурта қопламаларини энг кўп амалга оширган “Ўзагросуғурта” 2574,2 млн сўм, “Кафолат” 2104 млн сўм, “Алфа инвест” 1992,6 млн сўм, “Капитал суғурта” 1955,1 млн сўм суғурта компаниялари улушига тўғри келмоқда. Чунки ушбу суғурта компанияларнинг ҳудудлар миқёсида филиаллари ҳам жуда кўп бўлганлиги сабабли улар томонидан йиғиладиган суғурта мукофотлари ҳам жуда кўп бўлиб, унга нисбатан суғурта қопламаларини тўлаш мажбурияти ҳам шунча кўпдир. 2014 йилда 2012 йилга нисбатан суғурта қопламаларининг динамикаси “Ўзагросуғурта” 135,5 %га, “Кафолат” 234,4 %га, “Алфа инвест” 184,1 %га, “Капитал суғурта” 262,7 %га ўсган, яъни суғурта ходисаларининг содир бўлиши кўпайиши сабабли суғурта қопламаларини тўлаш динамикаси ҳам ўсиши кузатилган. Шу билан бирга транспорт воситалари эгаларини фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси бўйича суғурта полислар сони ва қаноатлантирилган суғурта даъволари ҳам ўзига хос аҳамиятга эга. 2014 йилда транспорт эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тузилган шартномалар бўйича қабул қилинган суғурта жавобгарликларининг динамикаси таҳлил **(9-расм)** этилганда 2014 йилда 2013 йилга нисбатан "Ўзагросуғурта" АЖ 130,4 ни, "Кафолат" АЖ 208,5%ни, "Ўзбекинвест" ЭИМСК 193,7%ни, "Alfa Invest" МЧЖ 189,1%ни, "Kapital Sug'urta" АЖ 105,3%ни, "Alskom" СК АЖ 116,8%ни, "Asia insurers" СК 103,5%ни, АЖ "Universal Sug'urta" АЖ 102,3%ни, "ISHONCH" СК МЧЖ 94,4% ни ташкил этган. Суғурта бозорининг энг кўп иштирокчисива жавобгарликнинг энг кўп ҳажимда қабул қилган, юқори бешликка кирувчи "Ўзагросуғурта" АЖ, "Кафолат" АЖ, "Ўзбекинвест" ЭИМСК, "Alfa Invest" МЧЖ, ҳисобланади.

9-расм.2013-2014 йилларда ТВЭФЖМС бўйича қабул қилинган суғурта жавобгарликлари динамикаси.(млн сўмда)²⁰

Суғурта бозорида суғурта махсулотига бўлган талабни ошириш учун суғурталовчи томонидан суғурталанувчига етказилган зарарни ўз вақтида қоплаб бериш керак. Бундай амалга оширилган маъсулиятли ишлар суғурта бозорида суғурталанувчилар ўртасида суғурта бўлган ишончни сезиларли даражада оширади ҳам ушбу суғурта хизматини қолаверса суғурталовчининг суғурта бозорида нуфузини янада оширади. Баъзи ҳолларда мажбурий суғурта полисига эга бўлган шахслар ўртасида шундай гап сўзларга гувоҳ бўламизки, мажбурий суғуртада юзага келган ҳар қандай бахтсиз ҳодиса учун тўлаб берилади деган гап сўзлар гувоҳи бўламиз. Аммо транспорт воситалари эгаларининг фуқоролик жавобгарлигини мажбурий суғурта бўйича юзага келган бахтсиз ҳодиса учинчи шахсга яъни жабр кўрган шахсга суғурта қопламаси қоплаб берилади. Бу ерда биринчи шахс суғурталовчи, иккинчи шахс

²⁰Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

суғурталанувчи ҳисобланади. Шунинг учун аҳолини ўртасида суғуртанинг мажбурий ва ихтиёрий шакллари бўйича маълумотларни суғурта полисида содда қилиб бериш керак. Юқоридаги таҳлил натижаларидан келиб чиқиб, шундай хулоса чиқариш мумкинки, суғурта компаниялари ва агентларини сон жиҳатдан сонини кўпайтирмасдан улар томонидан кўрсатиладиган суғурта хизматини сифат даражасини такомиллаштириш керак. Чунки суғурта бозорида битта суғурта компанияси суғурта мажбуриятини тўлиқ бажармаган бўлса ҳам қолган суғурта компанияларининг суғурта хизматига мижозлар томонидан ишончсизлик ортмоқда. Шунинг учун ҳудудлар миқёсида суғурта фаолиятини амалга оширувчи суғурталовчиларни энг кам устав капиталига қўйиладиган талабни шу ҳудудда яшаётган аҳоли сонига ҳамда ҳаракатланаётган транспорт воситаларига қараб, уларнинг энг кам устав капитали миқдорига бўлган талабни белгилаш мақсадга мувофиқдир. Шундагина ҳудудлар миқёсида ҳар қайси суғурта ташкилоти ўзи кутган самараси ва суғурта мукофотларини йиғишга эришади ва суғурталанувчилар олдида тўлиқ суғурта мажбуриятини бажара олади ҳамда аҳоли ўртасида суғуртани нуфузини оширади. Шу билан бир қаторда ҳудуддаги ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш тармоқлари ҳам суғурта фаолиятини ва мажбурий суғуртанинг ривожланишига ижобий ва салбий таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Чунки ҳар бир давлат иқтисодиётини ривожланиши ишлаб чиқариш тармоқларини қанчалик даражада ривожланганлиги билан баҳоланади.

II боб бўйича хулоса

1. Республикамиз бўйича суғурта хизматлари кўрсатилиши қамрови охирги беш йилда сезиларли даражада ошган. Бу ҳолат суғурта компанияларни суғурта бозорида суғурта маҳсулотларини таклиф қилиши ва мижозларга сифатли суғурта хизматлари кўрсатилиши яхшиланиб бораётганлигидан далолат беради.

2. Таҳлиллар кўрсатишича, Ўзбекистон Республикаси суғурта хизматлари бозорида ривожланиш имкониятлари яратилаётганлиги ва мазкур соҳада амалга оширилаётган чора-тадбирлар яқин келажакда суғуртанинг мамлакат иқтисодиётидаги ўрнини сезиларли даражада ошишидан далолат бермоқда. Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, республика суғурта бозорида автотранспорт суғуртасини янада ривожланиш ва ислоҳ қилиш босқичида турибди. Уни қўллаб-қувватлашга, янгилашишига ва ривожланишига йўналтирилган давлат сиёсати ўз ижобий натижаларини бермоқда.

3. Республикамиз иқтисодий ривожланишида суғурта муносабатларининг мажбурий суғурта шакли ҳам муҳим аҳмиятга эга. Ҳукуматимиз томонидан олиб борилаётган кучли ижтимоий сиёсат, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва шу каби бошқа долзарб масалаларнинг муваффақиятли бажарилиши мажбурий суғуртанинг самарали амалга оширилишига боғлиқ. Суғурта бозорида мажбурий суғуртани қонунчилик асосида мажбурий равишда амалга ошириш орқали ихтиёрий суғурта хизматларига бўлган талабни аҳоли ўртасида орттириш ҳамда аҳоли ўртасида суғурта маданиятини оширишдир

III Боб. Ўзбекистон суғурта бозорида автотранспорт суғуртасини такомиллаштириш йўллари

3.1. Автотранспорт суғуртаси бўйича хорижий давлатлар тажрибаси ва уни Ўзбекистонда тадбиқ этиш масалалари

Хорижга чиқаётган Ўзбекистонлик автомобилчилар учун чегарадан ўтишнинг зарур шартларидан бири фуқаролик жавобгарлиги суғуртасининг, бошқача ибора билан айтганда, чет элда тан олинадиган “Яшил карта”нинг мавжудлиги ҳисобланади. Ўзбекистонда фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш жорий қилинганлигига қарамасдан, мамлакат “Яшил карта” тизимига киритилмаган, кўплаб Ўзбекистонлик суғурталовчилар ана шу тизимга аъзо бўлган хорижий компаниялар билан тузилган шартнома асосида чет элга чиқиб кетаётган автомобил эгаларига фуқаролик жавобгарлиги шартномасини ўша хорижий суғурталовчилар номидан сотадилар. Одатда Ўзбекистонлик суғурталовчилар немис ва австрия суғурта компанияларининг (СОФАГ, Гарант, Алте Ляптсигер) суғурта полисларини, камдан-кам ҳолда арзон нархдаги полша ва болгар полисларини тавсия этадилар.

“Яшил карта” тизимининг шакллантирилиши 1949 йилда БМТ нинг тавсияси ҳамда 1952 йилда БМТ нинг 43-сонли Резолюцияси қабул қилиниши билан боғлиқ. Бу ҳужжатлар иккита асосий вазифани ҳал этишга: хорижий транспорт воситалари иштирокидаги йўл-транспорт ҳодисаси натижасида жабрланганларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда автотранспорт воситаларининг бир неча мамлакатлар ҳудуди бўйлаб кўчиб юриш тартибини соддалаштиришга қаратилган эди. Зеро, автотранспорт воситаларининг кўчиб юриш эркинлиги хорижий транспорт воситаси кўчиб юрган турли мамлакатларда ҳар сафар ўша мамлакатнинг миллий қонунчилигига талабларига жавоб берадиган янги фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш шартномаларини сотиб олиши зарурияти билан чеклаб қўйилган эди. Бунинг ривожланишида Лондон битими деб аталмиш, икки томонлама келишув шаклига эга бўлган ҳужжатнинг

аҳамияти катта. Мана шу битимнинг шакли ва мундарижаси автотранспорт воситаларини суғурталаш билан шуғулланувчи суғурталовчиларнинг учрашувида қабул қилинган. Айнан шу учрашувда “Яшил карта” Бюросининг Кенгаши – янги тизимнинг бошқарув органи таъсис этилди.

“Яшил карта” тизими фаолиятининг бевосита асоси бўлиб кўп томонлама давлатлараро шартнома эмас, балки “Яшил карта” тизими аъзоси бўлган миллий ташкилотлар ўртасида ўзара тузиладиган кўплаб икки томонлама битимлар хизмат қилади. Тизимнинг фаолияти қуйидаги қоидаларга асосланади:

- тизимнинг таъсири фақат автотранспорт эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш миллий қонунчилик асосида мажбурий ҳисобланган мамлакатларда татбиқ этилади;

- битимнинг хусусий моҳиятга эга эканлигига қарамай, “Яшил карта” тизимининг қонунийлиги ҳар бир алоҳида давлатда қонуний жиҳатдан тан олинishi шарт;

- “Яшил карта” тизимига аъзо бўлиш хоҳишига эга ҳар бир мамлакатда Миллий Бюро тузилиб, автомобил эгаларининг фуқаролик суғуртаси билан шуғулланувчи барча суғурталовчилар унга аъзо этиб киритилади;

- ҳар бир Миллий бюро бошқа мамлакатларнинг миллий бюроси билан тузиладиган икки томонлама халқаро шартнома тарафларидан бири бўлиб ҳисобланадики, бу “Яшил карта” тизимининг рақобат тартибида фаолият кўрсатишини белгилайди²¹.

Ҳар бир мамилатнинг “Яшил карта” миллий бюроси иккита асосий вазифани бажаради:

- зарарларни қоплаш бўйича Бюро сифатида миллий суғурталовчилар, яъни ўз аъзолари томонидан манфаатдор

²¹ Д.Кадагидзе. Страхование законодательство стран ЕС в области страхования гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств, 44-стр./ журнал «Страхование право» №2, 2004.

суғурталанувчиларга тарқатиш учун “Яшил карта” гувоҳномаларини чиқаради;

– эътирозларни ҳал этувчи Бюро сифатида у мазкур мамлакатда жабрланган фуқароларнинг эътирозларини ҳал этади ва жабрланганларга ўз автотранспорт воситалари орқали зарар етказилишида айбдор ва “Яшил карта” гувоҳномасига эга бўлган хорижий фуқароларга нисбатан даъво тақдим этади.

Битимларда кўзда тутилган қоидаларни ҳисобга олган ҳолда “Яшил карта” нинг ўзи автомобил эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш қонуни асосида тузилган суғурта шартномасининг эквиваленти бўлиб қолган. У ўз эгасини тизимга аъзо мамлакатлар чегарасидан ўтиш чоғида ҳар сафар қўшимча суғурта шартномасини тузиш заруратидан озод этади. Хорижий мамлакатда бўлиб турган “Яшил карта” эгасининг айби билан йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлган ҳолда, у ўзининг картасини ҳукумат идоралари вакилларига тақдим этади ва шу орқали автотранспорт воситасидан фойдаланувчи сифатида ўзининг фуқаролик жавобгарлиги суғурталанганлигини тасдиқлайди. Бу ҳолда жабрланувчи, тўлов масаласида хорижий фуқарога эътироз билан мурожаат этиш имкониятига эга эмаслиги сабабли, ўзининг зарарни ундириш тўғрисидаги талабини низоларни ҳал этиш бўйича миллий бюрога юбоарди. Миллий бюро ўз навбатида, етказилган зарарни ёки зиённи тўлиқ миқдорда қоплаб берганидан сўнг, ўзининг автотранспорт воситаси билан йўл-транспорт ҳодисаси содир этиб зарар етказилишида айбдор бўлган шахсга “Яшил карта” берилган мамлакатнинг зарарларни қоплаш Бюросига, қилинган харажатларнинг ўрнини қоплаш талаби билан мурожаат этади.

“Яшил карта” тизимининг 23 та европа мамлакатларида фаолият кўрсата бошлаши билан, қатнашчи мамлакатларда фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғуртасига нисбатан қўйиладиган минимал талабларни бир хиллаштириш зарурати туғилди. Чунки суғурталаш

шартларининг ниҳоятда хилма-хиллиги хоржий давлатлар худудида тўланиши лозим бўлган зарарларни баҳолашга тегишли масалада бир мунча ноаниқликларни келтириб чиқарар, бу эса “Яшил карта” миллий Бюросининг молиявий барқарорлиги путур етказиши ҳам мумкин эди. Бу муаммо европа Иттифоқининг автотранспорт эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш масаласида 1972, 1983, 1990 йилларда Директивалар қабул қилиниш орқали ҳал этилди ²² . Директивалар шаклланиши жараёнининг тугаши “Яшил карта” тизимиға қонуний мақом берилишини ва қатнашчи мамлакатлар учун қуйидаги асосий қоидаларнинг мажбурийлигини белгилаб қўйди:

- қатнашчи-мамлакатлар худудига ҳайдовчилари ЕИ мамлакатларида татбиқ этиладиган ва “Яшил карта” тизимиға аъзо-мамлакатларнинг суғурталовчилари билан тузилган фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш шартномасига эға бўлмаган автотранспорт воситаларининг киритилишини ман этиш, ва ана шундай суғурталаш мавжудлигининг чегара олди назоратини таъминлаш;

- мазкур суғурта мавжудлиги “Яшил карта” гувоҳномаси билан тасдиқланади.

- жабрланувчига етказилган зарар ҳажми ўша шахс фуқаролигига эға мамлакатнинг қонунчилиги талаблари асосида белгиланади;

- жабрланувчига зарар етказган хоржий автотранспорт воситаси тўғрисида, мазкур автотранспорт рўйхатға олинган мамлакатларнинг миллий бюроларига содир бўлган барча йўл-транспорт ҳодисалари ва уларнинг эҳтимолдаги оқибатлари тўғрисида хабар бериш шарти;

- жабрланувчи қайси мамлакатнинг фуқароси бўлиб ҳисобланса, уша мамлакатнинг миллий бюроси суғурта қопламасининг тўланишини қафолатлайди ва бу харажат тўлов ҳақиқатда амалға оширилганидан сўнг

²² Д.Кадигидзе “ЕИ нинг автосуғуртаға оид биринчи Директиваси 1972 йил 24 апрелдаги №72/166/СЕЕ, иккинчиси 1983 йил 30 декабрдаги №84/5/СЕЕ, учинчи Директива 1990 йил 14 майдаги №90/233/СЕЕ”, 45 – 51-б.

автотранспорт воситаси рўйхатга олинган мамлакатнинг Миллий бюроси томонидан қопланиши зарур;

- қатнашчи-мамалакатларда мажбурий суғурталаш хатарларнинг қуйидаги турларига татбиқ этилади:

- мулкий зарар суғуртаси 100,0 минг евро доирасида ва учинчи шахсларнинг ҳаёти, саломатлигига (шу жумладан ҳайдовчининг оила аъзоларига) етказилган зарар ҳар бир жабрланувчи учун 350,0 минг евро доирасида, ёки битта йўл-транспорт ҳодисаси натижасида барча жабрланганлар учун 500,0 минг евро доирасида;

- бунда суғурта ҳолати содир бўлгандаги суғурта тўловининг ялпи лимити 600,0 минг евро ни ташкил этади²³;

- ҳар бир қатнашчи-мамлакатда агар зарар етказувчи фуқаролик жавобгарлиги суғуртасини тузмаган ёки йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлган жойдан яширинган фуқаро бўлиб чиққан ёхуд йўл-транспорт ҳодисаси айбдори аниқланмай қолган тақдирда жабрланувчиларга тўловларни амалга ошириш имконини берадиган кафолатланган жамғармаларнинг мавжуд бўлиши.

“Яшил карта” тизими амал қилиб турган давр мобайнида хоржий мамлакатлар ҳудудида етказилган зарарни ҳал этишда суғурталовчилар билан миллий бюролар муносабатларини мувофиқлаштириг қоидалари ҳам такомиллаша борди. Хусусан 1991 йилдаги Лондон битимининг янги таҳририга “яшил карта” суғуртасининг амал қилиш муддати 15 кундан кам бўлмаслиги шартлиги, бунда қалбаки ва нотўғри расмийлаштирилган “яшил карта” ҳам миллий бюрода тўловнинг амалга оширилиши бўйича эътироз билдириш учун ҳамда кейинчалик улар ўртасида ўзаро ҳисоб-китоблар учун юридик кучга эга эканлиги белгилаб қўйилди. Миллий бюроларнинг жабралнувчиларга тўловларни ҳисоблаб ёзиш ва тўлаб

²³ Барча қатнашчи мамлакатларнинг манфаатларига риоя этилиши мақсадида автосуғуртага оид иккинчи Директиванинг бу қоидаи қатнашчи мамлакатларда аста секин 1987 – 1995 йиллар давомида жорий этилган.Эл нинг турли мамлакатлари қонунчилиги меъёрларидаги айрим фарқлар ҳамон сақланиб келмоқда.

беришнинг молиявий мажбуриятлари ҳам, хусусан, жабрланувчига тўлов фақат тову пулидан иборат бўлишлиги ва ўз ичига зарарни ҳал этиш билан боғлиқ харажатлар ва йиғимлар кирмаслиги; зарарни ҳал этиш билан боғлиқ қўшимча харажатлар. Жумладан, Миллий бюронинг харажатлари суғурта тўловининг 15% дан ортиб кетмаслиги зарурлиги ва энг кўп миқдори 3272 евро миқдорида эканлиги белгилаб қўйилди. Тўлов зарарни ҳал этувчи бюронинг миллий валютасида суғурта тўлови амалга оширилганидан кейин 2 ойдан ортиқ бўлмаган муддат ичида амалга оширилиши шарт, бунда тўловчи миллий бюро жабрланувчи яшаётган мамлакатнинг зарари ҳал этувчи миллий бюроси томонидан қабул қилинган тўлов суммалари юзасидан низолашиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади. Бундан ташқари, миллий бюрлар ўртасиданги низоларни ҳал этишнинг янги тартибига мувофиқ қарор қабул қилиш ҳуқуқига “Яшил карта” Бюросининг Кенгаши томонидан тайинладиган ва ваколат бериладиган арбитр эга бўлади.

Бир вақтлар, европадаги социалистик мамлакатлар ҳудудида авто эгаларининг фуқаролик жавобгарлиги шунингдек, мажбурий тарзда ўтказилган кезларда, “кўк карта” тизими ташкил этилган бўлиб, у худди ЕИ мамлакатларидаги “яшил карта” тизими қоидаларига ўхшаш қодиалар аосида фаолият юритган. Ҳозирги пайтда Полша, Венгрия, Чехия, Словакия ва бошқа собиқ социалистик мамлакатлар, шунингдек Болтиқбўйи республикалари (Литвадан ташқари), Украина, Молдова сингари бир қатор мамлакатлар “Яшил карта” тизимининг қатнашчиси ҳисобланадилар. Ўзбекистон Республикаси суғурталовчиларининг “Яшил карта” тизимида қатнашишлари аввало автомобил эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш миллий қонунининг қабул қилиниши, ҳамда юқорида санаб ўтилган шартларда кўзда тутилган молиявий кафолатловчи миллий институтлар (бюрлар) нинг шакллантирилиши билан боғлиқ.

Транспорт воситалари эгаларини фуқаролик жавобгарлигини мажбурий

суғурталашда, суғурта ташкилотлари, рискни баҳолаш (андеррайтинг)да бир канча методларни қўллайдилар. Францияда рискни баҳоловчи асосий факторлар тизимига қуйдагилар киритилган:

- Транспорт воситасининг рейтинг гуруҳи (15 гуруҳдан иборат);
- Транспорт воситаси ҳаракатланадиган географик регион (5 та региондан иборат);
- Транспортдан қандай мақсадда фойдаланиш (бунда риск даражаси юқори бўлиб- транспорт воситасидан ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва тижорат мақсадида фойдаланиш ҳисобланади.

Буюк Британияда суғурта мукофоти ҳажми, рискни баҳоловчи асосий 4 факторга боғлиқ, булар:

- Транспорт воситаси билан боғлиқ фактор;
- Суғурталанувчи ва транспорт воситасидан фойдаланувчи шахсларга боғлиқ факторлар;
- Транспорт воситаси ҳаракатланадиган географик ҳудуд;
- Суғурта ходисасини (авария) содир этилиши билан боғлиқ бериладиган чегирмаларни олиш ҳуқуқи. Гап шундаки, бир қатор ривожланган давлатларда, агар ҳайдовчи суғурта даври ичида (одатда бир йил) ҳеч қандай суғурта ходисасини содир этмаса, кейинги тузиладиган суғурта шартномаси учун унга нисбатан маълум бир чегирмалар берилади.

Амалиётда ушбу ҳолат **“Бонус”** (бонус- суғурталанувчига у тўлайдиган суғурта мукофоти миқдоридан чегирмалар белгилаш).

Бизнинг фикримизча, умуман бонус тизими нафақат суғурта тарифи миқдорини белгилашда балки, суғурталанувчининг маълум қоидаларга амал қилишига даъват этувчи асосий восита сифатида хизмат қила олиш қобилиятига эга. Ушбу тизимни мамлакатимиз суғурта бозорида жорий этиш ва ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

Бундан ташқари транспорт воситаси билан йўл-транспорт ходисаси содир бўлиш эҳтимоли, ҳайдовчининг жинси ва куннинг қайси вақтида транспорт воситасини бошқаришига ҳам боғлиқ экан.

Масалан, ғарб олимлари, транспорт воситасини эркаклар қандай бошқаради, айёллар қандай бошқаради, транспорт воситасини бошқариш учун куннинг энг хавфсиз вақт ҳақида бир қанча тадқиқотлар ўтказиб қуйидаги ажойиб ҳолатларни кузатишга мувофақ бўлишган. Карнеги Университети профессори – Меллона Дэвид Джерард, АҚШда содир бўлган йўл-транспорт ҳодисаларини таҳлил қилиб, эркакларни ЙТХ оқибатида ҳалок бўлиш эҳтимоли аёлларга нисбатан 77% юқори эканлиги исботланган.

Энг асосий хавфли ҳолат – 21-24 ёшлар орасидаги йигитлар соат тахминан 24:00 – 04:00 лар орасида мотоцикл бошқариши ҳисобланар экан. Ушбу ҳолатда мотоцикл бошқариб кетаётган йигитнинг ҳалокатга учраш эҳтимоли нисбатан 45.000 баробар юқори экан. Маълум бўлишича, мотоцикл автомобилга нисбатан 32 баробар хатарли ҳисобланар экан.

Хайдовчилар учун куннинг энг асосий хатарли вақти – бу тунги соат 02:00 ҳисобланади.

Одатда бу пайтда, турли дискотекалар, барлар ва бошқа кўнгилочар масканлардан кишилар маст ҳолатда уйга қайтадилар.

Хайдовчилар учун куннинг энг асосий бехатар вақти – бу эрталабки соат 07-08 лар орасида бўлиб, бу пайтда одатда кишилар ишга кетаётган ва асаблари чарчамаган ҳамда хушёр ҳолатда бўладилар.

Юқоридаги ҳолатлардан кўриниб турибдики, хорижий давлатларда транспорт воситаларини суғурталашда бир қанча турдаги ва кўринишдаги рискни баҳоловчи (андеррайтинг) усуллари мавжуд.

3.2. Автотранспорт суғуртасини такомиллаштириш йўллари

Ўзбекистон суғурта ташкилотларида автотранспорт воситаларини суғурта қилиш бўйича суғурта мукофотларининг суғурталашнинг асосий турлари бўйича нисбий улуши қуйидагича:

- “автокаско” суғуртаси (олиб қочиш ва зарар этказиш) – 21%
- “автокаско” суғуртаси + фуқаролик жавобгарлиги – 33%
- фақат фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси – 16%

- “автокомби” суғуртаси (“автокаско”, фуқаролик жавобгарлиги ва бахтсиз ҳодисалар) – 17%.

Ҳозирги кунда “автокаско” суғуртаси бўйича автомобилларни олиб қочиш, ўғирлаш, ва уларга зарар этказиш ҳолатларини ўз ичига олган суғурта тарифлари кўпгина компанияларда автомобил қийматининг ёки суғурта суммасининг 5% дан 13% гачани ташкил этади. Чет элда ишлаб чиқарилган автомобиллар суғуртасида суғурта тарифлари янги автомобил қийматининг 18% миқдорида. Кўпгина Ғарбий ва Шарқий европа мамлакатларида автотранспорт воситалари суғуртаси бозордаги етакчи компаниялар портфелидаги мол-мулк суғуртаси турларидан энг муҳим қисмини ташкил этади (айниқса фуқаролик жавобгарлиги суғуртасининг мажбурийлиги назарда тутилса). Баъзан автотранспорт воситаларини суғурта қилиш ҳиссаси йиғилган умумий мукофот пулининг 40% дан ошиб кетади.

Автотранспорт суғуртасида жабрланувчиларга зарар етказилишига олиб келган йўл-транспорт ҳодисаси иштирокчиси бўлган суғурта қилдирувчи мазкур ҳодисанинг бошқа иштирокчилари талабига кўра уларга ушбу транспорт воситаси эгаларининг фуқаролик жавобгарлиги суғурталанган мажбурий суғурта шартномаси тўғрисидаги маълумотларни хабар қилиши шарт. Автотранспорт суғуртасида суғурта қилдирувчи ёки унинг вакили суғурта ҳодисаси содир бўлганда: жабрланувчига (унинг меросхўрларига ёки ҳуқуқий ворисларига) уч календар кундан кечиктирмай суғурта полисининг нусхасини топшириши зарур. Шунингдек, суғурта шартномасида назарда тутилган муддатдан кечиктирмаган ҳолда, ёзма шаклда содир бўлган ҳодиса тўғрисида, унга суғурта полисининг нусхасини илова қилган ҳолда суғурталовчига ёки унинг вакилига ҳамда йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлган жойдаги ва транспорт воситаси рўйхатдан ўтказилган жойдаги давлат йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматини хабардор қилиши шарт. Мазкур билдиришномада ҳодисанинг хусусияти, содир бўлган пайти, кўрилиши тахмин қилинган

зарарнинг миқдори, йўл-транспорт ҳодисасига алоқадор барча шахсларнинг, шу жумладан тахмин қилинган даъвогарларнинг номлари ва манзилларига тааллуқли ахборот имкон қадар тўлиқ ҳажмда тақдим этилиши керак. Шунингдек суғурта қилдирувчи ҳодиса ҳақида илк маротаба қай тарзда хабардор бўлганлиги ва суғурта қилдирувчининг нега ҳодисани талабнома билдиришга сабаб бўлиши мумкин деб ҳисоблашига оид тафсилотлар мажбурий тартибда кўрсатилиши керак.

Суғурталовчига суғурта ҳодисаси муносабати билан унга нисбатан қўйилаётган барча талаблар ёки унга қарши бошланган суд муҳокамаси тўғрисида дарҳол хабар қилиши, зарар етказилиши ҳолатлари тўғрисидаги барча маълумотларни ва ваколатли органлардан олинган, суғурта ҳодисасининг сабаблари ҳамда оқибатларини, зарарнинг хусусияти ва миқдорини белгилаш учун зарур бўлган ҳужжатларни суғурталовчига тақдим этиши, зарарнинг олдини олиш ва (ёки) камайтириш юзасидан мумкин бўлган барча чораларни кўриши керак.

Автотранспорт суғуртасида жабрланувчи (унинг меросхўри ёки ҳуқуқий вориси) суғурта тўловига бўлган ўз ҳуқуқидан фойдаланиш ниятида бўлса, у суғурталовчига ўз ҳаёти, соғлиғи ва (ёки) мол-мулкига етказилган зарарнинг ўрнини суғурта пули доирасида қоплаш тўғрисидаги талаб билан ёзма ариза юбориши шарт. Автотранспорт суғуртасида жабрланувчининг ёки унинг меросхўрларининг (агар жабрланувчининг аҳволи мустақил равишда мурожаат қилишга имкон бермаса, қариндошлари ёки бошқа вакилларининг) ёхуд унинг ҳуқуқий ворисларининг суғурта тўлови тўғрисидаги талаби кўрсатилган аризаси қўйидагиларнинг асли ёки нусхалари илова қилинган ҳолда суғурталовчига ёки унинг вакилига юборилади:

- суғурта полиси (агар бўлса);

- зарар етказилганлиги фактини ва зарар миқдорини тасдиқловчи ҳужжатлар (йўл-транспорт ҳодисаси тўғрисидаги хулоса ёки қарор, тиббиёт муассасаси маълумотномаси ёхуд ҳаёт ёки соғлиққа зарар

этказилганлигини тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар, ўлим ҳақидаги далолатнома ёхуд гувоҳнома);

- мол-мулкка зарар этказилганлиги фактини ва зарар миқдорини тасдиқловчи ҳужжатлар (тижорат далолатномалари, юк хатлари, асосий воситалар дафтаридан кўчирмалар, тўлов ҳужжатлари, хизматлар кўрсатиш ва ишлар бажариш учун тузилган шартномалар, мол-мулкни мустақил баҳолаш далолатномалари ва бошқа шу кабилар);

- жабрланувчининг шахсини тасдиқловчи ҳужжат;

- мерос ҳуқуқини ёки ҳуқуқий ворисликни олганликларини, шунингдек меросхўрларнинг шахсини ёки ҳуқуқий ворисларнинг давлат рўйхатидан ўтказилганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар (агар суғурта товони жабрланувчининг меросхўрларига ёхуд ҳуқуқий ворисларига тўланиши керак бўлса).

Агар фойдаланилаётганда жабрланувчининг ҳаёти, соғлиғи ва (ёки) мол-мулкига зарар етказган транспорт воситаси эгасининг фуқаролик жавобгарлиги суғурталанмаган ёки эгаси номаълум бўлса, жабрланувчи (унинг меросхўри ёки ҳуқуқий вориси) транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисидаги Қонунда назарда тутилган тартибда компенсация тўловини олиш ҳуқуқига эга бўлади.

Ушбу Қонуннинг жабрланувчиларга тааллуқли қоидалари боқувчисининг вафоти натижасида зарар кўрган шахсларга, жабрланувчиларнинг меросхўрларига ҳамда фуқаролик қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа шахслар томонидан транспорт воситаларидан фойдаланишда жабрланувчига етказилган зарарнинг ўрни қопланиши ҳуқуқига эга бўлган ўзга шахсларга нисбатан ҳам қўлланилади. Суғурта ҳодисасини тўғридан-тўғри ҳал этишда суғурта қилдирувчи бўлган жабрланувчи ўзи билан мажбурий суғурта шартномасини тузган суғурталовчига ҳаёти, соғлиғи ва (ёки) мол-мулкига етказилган зарарнинг ўрни қопланиши учун ёзма шаклда мурожаат қилишга ҳақли. Суғурта

ходисасини тўғридан-тўғри ҳал этиш қўлланилганда айбдор тарафнинг суғурталовчиси жабрланувчининг суғурталовчисига жабрланувчига суғурта товонини тўлаш билан боғлиқ барча харажатларни қоплайди.

Жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига этказилган ҳамда мажбурий суғурта шартномаси бўйича ўрни қопланадиган зарарнинг миқдори Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда аниқланади. Жабрланувчи (унинг меросхўри) ўз ташаббуси билан ёки суғурталовчининг сўровига биноан суғурталовчига барча ҳужжатларни тақдим этиши, шунингдек унга ҳаёти ёки соғлиғига этказилган зарарнинг ҳажми ҳамда хусусиятини тасдиқловчи барча маълум бўлган маълумотларни ёзма шаклда хабар қилиши шарт.

Автотранспорт суғуртасида зарар этказилганда жабрланувчи (унинг меросхўри ёки ҳуқуқий вориси) шикастланган мол-мулкни ёки унинг қолдиқларини зарар этказилиши ҳолатларини аниқлаш ва ўрни қопланиши лозим бўлган зарарнинг миқдорини белгилаш мақсадида суғурталовчига кўздан кечириш ва мустақил экспертизани (баҳолашни) ташкил этиш учун ўз ташаббуси билан ёки суғурталовчининг сўровига биноан тақдим қилиши шарт.

Агар жабрланувчи (унинг меросхўри ёки ҳуқуқий вориси) томонидан тақдим этилган шикастланган мол-мулкни ёки унинг қолдиқларини кўздан кечириш ва мустақил экспертиза қилиш (баҳолаш) суғурта ходисаси мавжудлигини ҳамда мажбурий суғурта шартномаси бўйича ўрни қопланиши лозим бўлган зарарнинг миқдорини тўғри аниқлаш имконини бермаса, мазкур ҳолатларни аниқлаш учун суғурталовчи суғурта қилдирувчининг фойдаланилаётганда жабрланувчига зарар этказилган шикастланган транспорт воситасини кўздан кечиришга ва (ёки) ушбу транспорт воситасига ёки унинг қолдиқларига нисбатан такрорий мустақил экспертизани (баҳолашни) ташкил этишга ҳақлидир. Суғурта қилдирувчи суғурталовчининг талабига кўра ушбу транспорт воситасини ёки унинг қолдиқларини мажбурий суғурта шартномасида назарда тутилган тартибда

тақдим этиши шарт.

Жабрланувчи (унинг меросхўрлари ёки ҳуқуқий ворислари) ёзма равишда мурожаат этган кундан эътиборан беш иш кунидан кўп бўлмаган муддатда, агар улар ўртасида ёзма шаклда бошқа муддат келишилмаган бўлса, суғурталовчи шикастланган мол-мулкни ёки унинг қолдиқларини кўздан кечириши ва унинг мустақил экспертизасини (баҳоланишини) ташкил этиши шарт.

Суғурта бозоридаги энг оммавий суғурта тури сифатида автотранспорт суғуртаси суғурта қопламасини олиш ниятида товламачилик хатти-ҳаракатларини амалга ошириш учун кенг фойдаланиладиган объект бўлиб ҳисобланади. Автотранспорт воситаларини суғурта қилишда содир этиладиган жиноятларни 3 гуруҳга ажратиш мумкин:

- суғурта суммасидан ортиқ миқдорда суғурта қопламасини олиш, бу сумма шартнома тузиш пайтида автомобилнинг ҳақиқий қийматидан юқори бўлиши мумкин эмас. Товламачилар ишлаб чиқариш санасини ўзгартирадилар (масалан, 1990 йил ўрнига 1996 йилни кўрсатиш орқали), ёки унинг классини баландлатиб кўрсатадиларки, бу суғурта суммасининг юқорироқ қилиб белгиланишига олиб келади. Бу ишлар қалбаки ҳужжатлар асосида амалга оширилади. Ноқонуний тарзда қопламани ундириш учун бундай ҳаракат бошқа турдаги жиноятлар (ёлғондан олиб қочиш, атайлаб ўт қўйиш ва ҳ.к.) кўринишида содир этилиши ҳам мумкин. Кенг тарқалган таволамачиликлардан бири автомашиналарни бир пайтнинг ўзида бир неча суғурта компанияларида суғурталаб, уларнинг ҳар биридан тўлиқ суғурта суммаси миқдорида суғурта қопламасини ундиришдир.

- суғурта ҳолатини қабакилаштириш орқали ноқонуний суғурта қопламасини олиш. Товламачилар автомобилнинг олиб қочилишини, ўт кетишини, зарарланишини, автомобил қисмларининг ўғирланишини ёлғондан саҳналаштирадилар. Бунда автомобил яшириб қўйилади ёки

ундан фойдаланиб бошқа, қиймати паст автмомбилга зарар етказилади ва коплама ундирилгач, автомобил сотиб юборилади ёки қисмларга бўлиб савдога қўйилади.

- суғурта копламаси миқдорини ноқонуний йўл билан кўпайтириш. Товламачилар ва ноинсоф суғурталанувчилар бу мақсадда суғурта ходисаси туфайли зарарланган автомобилни таъмирлаш суммасини кўпайтириб кўрсатадилар ёки унинг фойдаланишга яроқсиз қисмларига атайлаб шикаст етказадилар (кузовнинг занглаган қисмлари, носоз ҳолатдаги оптика ва ҳ.к.)

Автотранспорт воситаларини суғурта қилишда товламачилик ниҳоятда кенг тарқалган. Хорижий мутахассисларнинг баҳолашича, қалбаки ҳужжатлар асосида суғурта тўловлари ана шу турда суғурта тўловларининг умумий миқдоридан 8 дан 20% гачани ташкил этади. Автотранспорт воситаларини суғурта қилишга товламачилик ҳаракатлари туфайли етказилаётган зарар фақат Германиянинг ўзида йилига 4 миллиардга яқин евродан иборат. Мана шундай вазият суғурталовчиларни авто суғуртада товламачиликнинг олдини олишга ниҳоятда кўп эътибор ва маблағ ажратишга мажбур этмоқда. Мана шу турдаги ҳаракатлар суғурталовчиларни суғурталаш шартларини қаттиқлаштириш, суғурта ходисаси тўғрисидаги аризани қабул қилиш тартибини бир мунча қатъий асосларда белгилаш, суғурта ҳолатларини текшириш учун ички ишлар идораларини, малакали мутахассисларни, ҳуқуқшунослар ва бошқа ихтисос эгаларини жалб этишга мажбур этмоқда.

Товламачиликка қарши курашнинг энг самарали усулларида бири суғурталанувчилар, шубҳали суғурта ҳолатлари, ноинсоф суғурталанувчилар тўғрисидаги ягона миллий ахборот базасини яратиш ҳисобланади. Бу нарса суғурта компанияларига қалбаки ҳужжатлар ёки суғурта ҳолатлари бўйича такрорий мурожаат этилишининг олдини олади.

Инсофсиз суғурталанувчилар билан бир қаторда ўз миқдорларига нисбатан товламачилик хатти-ҳаракатларини амалга оширувчи суғурта

компаниялари ҳам бўлади. Кейинги вақтда мана шу каби барча жиноятларга ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан кўпроқ эътибор берила бошланди. Иқтисодий жиноятларга қарши кураш бўлинмалари қошида суғурта соҳасидаги жиноятларни очиш бўлимлари ташкил этилди.

Суғурта хизматларини тақдим этишдан ташқари, суғурта шартномасида суғурталанувчига қўшимча хизматлар кўрсатиш ва суғурта ҳолати билан боғлиқ харжатларни, масалан автомобилни эвакуация қилиш, йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлганда экспертларни чақириш, йўл-транспорт ҳодисаси муносабати билан суғурталанувчининг айбини аниқлаш юзасидан низоларни ҳал этишда ҳуқуқий хизмат кўрсатиш харажатларини қоплаш, таъмирлаш ишлари қийматига чегирмалар белгилаш ҳуқуқлари белгилаб қўйилиши мумкин.

Суғурталовчилар суғурталанган транспорт воситаси шикастланганда суғурта қопламасини ҳисоблаш ва тўлашнинг бир неча шаклини тавсия этадилар:

—автомобилни суғурталовчининг йўлланмаси асосида автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида таъмирлаш ҳисоб-китоб ҳужжати асосидаги тўлов;

—автомобилни суғурталанувчи танлаган автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида таъмирлаш ҳисоб-китоб ҳужжати асосидаги тўлов;

—автотранспорт воситаси суғурталанган минтақада таъмирлашнинг ўртача баҳоларини қўллаган ҳолда тузилган калькуляция асосида суғурта қопламаси тўлови;

Биринчи ҳолатда суғурта компанияси автомобилни таъмирлаш бўйича барча зарур ишларнинг ҳамда автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станцияси билан ўро ҳисоб-китобларнинг ўтказилишини таъминлаши шарт. Бироқ таъмирлаш ихтисослашмаган автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида ўтказилиш ҳам мумкин, шу сабабли суғурта

шартномасида қайси автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станцияси хизматидан фойдланилиши кўрсатилиши зарур.

Иккинчи ҳолатда таъмирлашни ҳар қандай автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида ўтказилиши мумкин. Бунда полис қиймати илгари суғурта компанияси мутахассислари томонидан аниқланмаган шикастланшиларни экспертиза этиш бир мунча қийин кечганлиги ҳисобига ошиши ҳам мумкин. Бу нарса суғурталовчидан қоидаларда мавжуд бўлган ишининг соатбай меёри бўйича автомобилни таъмирлаш қиймати чекловларига алоҳида эътибор ажратишни талаб қилади.

Суғурталанган автотранспорт воситасини таъмирлаш учун “ўртача нархлар” асосида тузилган калькуляция бўйича тўлов ўтказилганда суғурталанувчи ҳар қандай автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясига мурожаат этиши мумкин. Аввалги ҳолатдаги каби, автотранспорт воситасини кўздан кечириш чоғида суғурталовчи томонидан аниқланмаган шикастланшиларни экспертиза этиш бир мунча қийинлиги, шунингдек олинган суғурта тўлови танланган автомобилларга техник хизмат кўрсатиш станциясида таъмирлаш харажатларини тўлиқ қопламаслиги муаммолари юзага келиши мумкин.

III боб бўйича хулоса

1. Хорижий мамлакатларнинг суғурта бозорида кўчмас мулкни суғурталашдан йиғилган суғурта мукофотлари салмоқли ўринни эгаллайди, шунингдек, кўчмас мулкни суғурталаш уни даромадли турларидан биридир. Миллий суғурта бозорини шакллантираётган республикамиз учун ривожланган мамлакатлар суғурта бозори тажрибаларини ўрганиш яхши натижа беради.

2. Европа иттифоқида амал қилаётган “Яшил карта” тизимининг ҳуқуқий асоси бўлиб кўп томонлама давлатлараро шартнома эмас, балки “Яшил карта” тизими аъзоси бўлган миллий ташкилотлар ўртасида ўзара тузиладиган кўплаб икки томонлама битимлар хизмат қилади.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган суғурталаовчилар амалиётига ҳам “Яшил карта” тизимининг жорий қилиш зарур.

3. Суғурталовчи суғурта муносабатларини амалга оширишдаги ҳуқуқларидан бири суғурталанаётган объектни кўздан кечириш. Лекин баъзи ҳолларда суғурталовчи томонидан суғурталаётган объектлар кўздан кечириш эътибордан четда қолиб кетмоқда. Яъни суғурталовчи ўзининг ҳуқуқларидан тўлиқ фойдаланилмаяпти. Фақатгина суғурталанаётган жиҳоз ёки асбоб ускуналарни қоғоз акс эттирилган ҳужжатларига таянган ҳолда амалга ошириб келинмоқда. Бунинг натижаси суғурталовчи компанияга катта зарарларни келтириб чиқармоқда. Ҳар бир кўрсатиладиган суғурта хизматида суғурталовчи компания ўзининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўз вақтида тўлиқ бажариб бориши керак.

4. Товламачиликка қарши курашнинг энг самарали усулларида бири шубҳали суғурта ҳолатлари ва товламачилик қилган суғурталанувчилар тўғрисидаги ягона миллий ахборот базасини яратишни таклиф этамиз.

5. Автомобилни эвакуация қилиш, йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлганда экспертларни чақириш, йўл-транспорт ҳодисаси муносабати билан суғурталанувчининг айбини аниқлаш юзасидан низоларни ҳал этишда ҳуқуқий хизмат кўрсатиш харажатларини қоплаш, таъмирлаш ишлари қийматига чегирмалар белгилаш ҳуқуқлари белгилаб қўйилишини таклиф қиламиз.

ХУЛОСА

Ўзбекистонда суғурта бозорида автотранспорт суғуртасининг назарий ва амалий асосларини илмий тадқиқ этиш натижасида қуйидаги хулосалар чиқариб, таклифлар ишлаб чиқилди.

Мустақиллик йилларида аҳолининг енгил автомобиллар билан таъминланиши 3,5-марта ошгани ҳам оилаларимизнинг фаровонлиги юксалиб бораётганининг яққол тасдиғидир. Бугунги кунда деярли ҳар икки оиладан бири шахсий транспорт воситасига эга ва бу машиналар айнан юртимизда ишлаб чиқарилгани барчамизга мамнуният ва ғурур бағишлайди. Автомобиллар ва технологик ускуналарни таъмирлаш ва уларга хизмат кўрсатиш каби замонавий юқори технологиялар асосидаги хизмат турлари аҳоли ўртасида тобора оммалашиб бориши авторанспорт соҳасидаги ривожланиш кўрсатади. Автотранспорт воситаларининг сони кўпайиши, бу эса ўз навбатида ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш, йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиш, фуқароларимизнинг ҳаёти ва соғлигини, мол-мулкларини ҳимоя қилиш юзасидан самарали тадбирларни амалга ошириш, содир этилаётган ҳодисаларнинг оқибатидаги йўқотишларни камайтириш, уларни юзага келиши мумкин бўлган шарт-шароитларига эътиборни кучайтириш лозим.

Бутун дунё мамлакатларида йўл-транспорт ҳодисалари оқибатларида йилига 1,5 миллионга яқин киши ҳалок бўлиши, жароҳатланганлар сони эса бундан 20-30 марта кўплиги рўйхатга олинмоқда. Ҳозирги кунда Республикамизда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш бўйича жиддий чоралар кўрилишига қарамай, афсуски, автотранспорт воситалари билан йўл-транспорт ҳодисаларининг сонини камайтиришнинг имконияти бўлмаяпти. Маълумки, йўл-транспорт ҳодисаси, табиий офатлар, уғирлик, автотранспорт воситаларини олиб қочиш натижасида транспорт воситаси эгаси жиддий моддий ва маънавий зарар кўради. Ҳалқаро амалиётда бундай зарарларнинг ўрнини қоплашда суғурта механизмидан самарали фойдаланишади.

Ўзбекистон суғурта бозорида автомобил транспорти воситаларини суғурталаш тажрибаси автомобил суғуртасининг учта мустақил туридан фойдаланишга асосланган бўлиб, улар муайян суғурта шартномаси шартларида бир-бирини тўлдириб қилиши ҳам мумкин:

- “автокаско” суғуртаси;
- транспорт воситаси эгасининг фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси;
- транспорт воситасидаги ҳайдовчи ва йўловчиларни бахтсиз

ходисалардан суғурталаш ёки автомобил ичидаги юкларни суғурталаш.

«Автокаско» суғуртаси талофат, ёнғин, табиий офат, олиб қочиш, қисмларни ўғирлаш, ойнанинг синдирилиши, устига нарсаларнинг тушиши ҳолатлари бўйича ўтказилади.

Европа иттифоқида амал қилаётган “Яшил карта” тизимининг ҳуқуқий асоси бўлиб кўп томонлама давлатлараро шартнома эмас, балки “Яшил карта” тизими аъзоси бўлган миллий ташкилотлар ўртасида ўзара тузиладиган кўплаб икки томонлама битимлар хизмат қилади. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган суғурталаовчилар амалиётига ҳам “Яшил карта” тизимининг жорий қилиш зарур.

Республикаимиз иқтисодий ривожланишида суғурта муносабатларининг мажбурий суғурта шакли ҳам муҳим аҳмиятга эга. Ҳукуматимиз томонидан олиб борилаётган кучли ижтимоий сиёсат, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва шу каби бошқа долзарб масалаларнинг муваффақиятли бажарилиши мажбурий суғуртанинг самарали амалга оширилишига боғлиқ. Суғурта бозорида мажбурий суғуртани қонунчилик асосида мажбурий равишда амалга ошириш орқали ихтиёрий суғурта хизматларига бўлган талабни аҳоли ўртасида орттириш ҳамда аҳоли ўртасида суғурта маданиятини оширишдир.

Автотранспорт воситаларини суғурталаш соҳасида рақобат муҳити юқори бўлганлиги сабабли, суғурта ташкилотлари миқдорларни жалб этиш бўйича бонуслар беришни амалиётга жорий этмоқдалар. Ёки улар демпинг нарх қўллаш эвазига автотранспорт воситаси эгасини суғуртага жалб

килиш амалиёти кенг тарқалган. Тўғри, суғурталовчи мижозни қўлдан бой бермаслиги учун тариф ставкани кескин пасайтириши, яъни иқтисодий жихатдан асосланмаган тарифни қўллаши ҳам мумкин. Аммо, тариф ставкани бундай тарзда қўллаш, охир-оқибатда суғурталовчининг молиявий барқарорлигига салбий таъсирини кўрсатади.

Шу сабабли, биз суғурта бозорида, хусусан, автомобил транспорти воситаларини суғурталаш бозорида демпинг нархларни қўллаш эвазига мижозларни жалб этиш амалиётидан воз кечиш чораларини кўришни таклиф этамиз.

Суғурталовчи суғурта муносабатларини амалга оширишдаги ҳуқуқларидан бири суғурталанаётган объектни кўздан кечириш. Лекин баъзи ҳолларда суғурталовчи томонидан суғурталаётган объектлар кўздан кечириш эътибордан четда қолиб кетмоқда. Яъни суғурталовчи ўзининг ҳуқуқларидан тўлиқ фойдаланилмаяпти. Фақатгина суғурталанаётган жихоз ёки асбоб ускуналарни қоғоз акс эттирилган ҳужжатларига таянган ҳолда амалга ошириб келинмоқда. Бунинг натижаси суғурталовчи компанияга катта зарарларни келтириб чиқармоқда. Ҳар бир кўрсатиладиган суғурта хизматида суғурталовчи компания ўзининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўз вақтида тўлиқ бажариб бориши керак. Бу биринчидан суғурталовчи учун суғурталанаётган объект тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлади, иккинчидан суғурталаётган объектидан суғурта мукофотини тўлиқ ундирада, учинчидан суғурталанаётган объект учун суғурта пули миқдори етарли даражада ажратилади ҳамда суғурталовчи ва суғурталанувчилар ўртасида ҳеч қандай эътирозларни келиб чиқишига йўл қўйилмайди.

Дунё мамлакатлари ва халқаро суғурта бозоридаги энг оммавий суғурта тури автотранспорт суғуртасида суғурта қопламасини олиш ниятида товламачилик хатти-ҳаракатларини амалга оширишнинг объект бўлиб ҳисобланади. Биз автотранспорт суғуртасида содир этиладиган товламачилик жиноятларни 3 гуруҳга ажратиш мумкин:

- суғурта суммасидан ортиқ миқдорда суғурта қопламасини олиш, яъни, баҳолатишда ҳақиқий қийматни сунний ошириш;

- ноқонуний тарзда қопламани ундириш учун бундай ҳаракат бошқа турдаги жиноятлар (ёлғондан олиб қочиш, атайлаб ўт қўйиш ва ҳ.к.) кўринишида содир этилиши ҳам мумкин.

- автомашиналарни бир пайтнинг ўзида бир неча суғурта компанияларида суғурталаб, уларнинг ҳар биридан тўлиқ суғурта суммаси миқдорида суғурта қопламасини ундириш анча кенг тарқалган.

Автосуғуртада товламачилик ниҳоятда кенг тарқалган. Хорижий мутахассисларнинг баҳолашича, қалбаки ҳужжатлар асосида суғурта тўловлари ана шу турда суғурта тўловларининг умумий миқдоридан 8 дан 20% гачани ташкил этади.

Товламачиликка қарши курашнинг энг самарали усулларида бири шубҳали суғурта ҳолатлари ва товламачилик қилган суғурталанувчилар тўғрисидаги ягона миллий ахборот базасини яратишни таклиф этамиз.

Товламачилик фаолияти билан суғуртланган суғурталанувчилар билан бир қаторда ўз миқдорларига нисбатан товламачилик хатти-ҳаракатларини амалга оширган суғурта компаниялари ҳам бўлади.

Суғурта хизматларини тақдим этишдан ташқари, суғурта шартномасида суғурталанувчига қўшимча хизматлар кўрсатиш ва суғурта ҳолати билан боғлиқ харажатларни, масалан автомобилни эвакуация қилиш, йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлганда экспертларни чақириш, йўл-транспорт ҳодисаси муносабати билан суғурталанувчининг айбини аниқлаш юзасидан низоларни ҳал этишда ҳуқуқий хизмат кўрсатиш харажатларини қоплаш, таъмирлаш ишлари қийматига чегирмалар белгилаш ҳуқуқлари белгилаб қўйилишини таклиф қиламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. 1996 йил (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
2. “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 2008 йил 21 апрел.
3. “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 2009 йил 16 апрел.
4. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни «Суғурта фаолияти тўғрисида». 2002 йил 28 май (Ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
5. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар соғлигини сақлаш тўғрисида”ги Қонуни.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида 2006—2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2006 йил 17 апрелдаги ПҚ-325-сон Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 10 апрелдаги «Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-618-сон Қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 21 майдаги «Ўзбекистон Республикасида 2010 йилгача бўлган даврда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштиришга оид қўшимача чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 майдаги “Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантиришга

оид қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-872-сонли қарори.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011 — 2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида” 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сон Қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суғуртачиларнинг молиявий барқарорлигини янада оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 31 майдаги ПҚ-1544-сон Қарори

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида”ги 141-сонли қарори.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2009 йил 24 июндаги 177-сон қарори.

14. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.

15. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. Т.: Ўзбекистон, 2009.- 24 б.

16. Каримов И. А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011й.-528 бет.

17. Президент И.Каримовнинг 2014 йил 17 январ куни Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағисланган мажлисидаги маърузаси. - «Халқ сўзи» газетаси, 2014 йил 21 январ

II. Асосий адабиётлар

18. Годин А.М., Фрумина С.В. Страхование: учебник. – М.: изд-во «Дашков и К», 2009. – 480 стр.
19. Страхование: учебник/Под ред. Проф. Т.А.Федоровой. – СПб.:Магистр , 2008.-768 с.
20. Шеннаев Х.М., Халикулова Г.Т., Ташқи иқтисоди фаолиятда суғурта. Ўқув қўлланма. Т.,2012.
21. Очилов И., Султонов Д. Суғурта ҳисоби ва ҳисоботи. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010й. – 224 бет.
22. Шеннаев Х.М. Суғурта агентлари учун қўлланма. – Т.: “ПРИНТХПРЕСС ”, 2010 й. – 208 бет.
23. Шеннаев Х.М., Кенжаев И.Ғ. Чет мамлакатлар суғуртаси. Ўқув қўлланма. Т.,2012.
24. Страхование: учебник для студентов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит». Под.ред.В.В.Шахова. – М.: изд-во «ЮНИТИ-ДАНА», 2009. – 511 стр.
25. Шеннаев Х.М., Халикулова Г.Т., Суғурта маркетинги. Ўқув қўлланма. Т.,2012.
26. Шеннаев Х.М., Ўзбекистон суғурта бозори. Ўқув қўлланма. Т.,2013й.
27. Самарова Е. Страховая математика: практический курс. Учебное пособие. – М.: “ИНФРА – М ”, 2009 г. – 80 стр.
28. Страхование. Учебник / под ред. Т.А.Федоровой. – М.: “Магистр ”, 2009 г. – 1006 стр.
29. Рыбин В. Основы страхования. Учебное пособие. – М.: “КНОРУС ”, 2010 г. – 240 стр.

30. Никулина Н. Страховой маркетинг. Учебное пособие. – М.: “ЮНИТИ – ДАНА”, 2009 г. – 503 стр.
31. Никулина Н. Страхование. Учебное пособие. – М.: “ЮНИТИ – ДАНА”, 2008 г. – 511 стр.
32. Сербиновский Б. Страховое дело. Учебное пособие. – Ростов н/Д: “Феникс”, 2010 г. – 476 стр.
33. Страхование: экономика, организация, управление. Учебник. – М.: “Экономика”, 2010 г. - 751 стр.
34. Страхование: учебник для студентов, обучающихся по специальностям “Финансы и кредит”, “Бухгалтерский учет, анализ и аудит” / под. ред. В.В. Шахова, Ю.Т. Ахвледиани. – М.: “ЮНИТИ – ДАНА”, 2010 г. - 511 стр.

III. Қўшимча адабиётлар

35. Гаврилова С. Страхование: Учебное пособие. – М.: “Эксмо”, 2010 г. – 304 стр.
36. Галаганов В. Основы страхования и страхового дела: учебное пособие. – М.: “КНОРУС”, 2010 г. – 224 стр.
37. Денисова И. Страхование. Учебник. – М.: ИКЦ “МарТ”, 2009 г. - 240 стр.
38. Игошин Н. Страховое право. Учебное пособие. – М.: “ЮНИТИ – ДАНА”, - 2010 г. – 167 стр.
39. Короткова Ю.Е. Краткий курс по страхованию. Учебное пособие. – М.: Изд. “Окей – книга”, 2010 г. – 176 стр.
40. Кузнецова И. Страхование жизни имущества граждан. Практическое пособие. – М.: “Дашков и К”, 2010 г. – 228 стр.

41. “Иқтисодий назарияси муаммолари: таълики ва эҳимлари” мавзусидаги Республика Олий ўқув юртлараро илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент молия институти, 2013 йил 17 май.

IV. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

42. Бизнес-вестник Востока./ 15-16 май, 2013, 1,2,3 бетлар

43. Н.Маврулова. Ўзбекистонда суғурта хизматлари бозори: ривожланиш тенденциялари ва истиқболлари.// “Молия” журнали, 2014 йил 1-сон.

44. Экономическое обозрение.// № 3 (160), 2013, 96-101 бетлар

45. Г.Халикулова. ЭИ суғурта бозорини ривожлантириш тенденциялари.// “Бизнес эксперт” журнали, 2014 йил 2-сон.

46. И.Очилов. Суғурта ташкилотларининг инвестиция фаолияти ҳисобини такомиллаштириш.// “Молия” илмий журнали. 2013-йил 1-сон

47. Г. Кхаликулова “Импортанс оф реинсуранс фор финансиал стабилити оф инсуранс компаниес” Тхе адвансед ссиенс жоурнал Волуме 2013 иссye 9

45. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

46. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари.

47. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тўловларни кафолатлаш жамғармаси маълумотлари.

V. Интернет сайтлари

48. <http://www.mf.uz>

49. <http://www.UzReport.com>

50. <http://www.alfainvest.uz>

51. <http://www.uzbekinvest.uz>

52. <http://www.kafolat.uz>

53. <http://www.allinsurance.ru>

54. [http:// www.expert.ru](http://www.expert.ru)

55. <http://www.ankil.ru>

56. <http://www.znay.ru>

57. <http://www.agros.uz>